Studia Historica Slovenica

*Časopis za humanistične in družboslovne študije
Humanities and Social Studies Review*

2018

3

S *tudia* **H** *istorica* **S** *lovenica*

Studia Historica Slovenica

Časopis za humanistične in družboslovne študije
Humanities and Social Studies Review

letnik 18 (2018), št. 3

ZGODOVINSKO DRUŠTVO
DR. FRANCA KOVAČIČA
V MARIBORU

ZRI DR. FRANCA KOVAČIČA V MARIBORU

MARIBOR 2018

Izdajatelj / Published by

ZGODOVINSKO DRUŠTVO DR. FRANCA KOVAČIČA V MARIBORU /

HISTORICAL SOCIETY OF DR. FRANCO KOVAČIČ IN MARIBOR

<http://www.zgodovinsko-drustvo-kovacic.si>

ZRI DR. FRANCA KOVAČIČA V MARIBORU /

ZRI DR. FRANCO KOVAČIČ IN MARIBOR

Uredniški odbor / Editorial Board

dr. Ivo Banac (ZDA / USA), dr. Rajko Bratuž, dr. Neven Budak (Hrvaška / Croatia),
dr. Jožica Čeh Steger, dr. Darko Darovec, dr. Darko Friš, dr. Stane Granda, dr. Andrej Hozjan,
dr. Tomaž Kladnik, dr. Mateja Matjašič Friš, dr. Aleš Maver, dr. Jože Mlinarič, dr. Jurij Perovšek,
dr. Jože Pirjevec (Italija / Italy), dr. Dragan Potočnik, dr. Andrej Rahten, dr. Tone Ravnikar,
dr. Imre Szilágyi (Madžarska / Hungary), dr. Peter Štih, dr. Polonca Vidmar,
dr. Marija Wakounig (Avstrija / Austria), dr. Zinka Zorko

Odgovorni urednik / Responsible Editor

dr. Darko Friš

Zgodovinsko društvo dr. Franca Kovačiča

Koroška cesta 160, SI – 2000 Maribor, Slovenija

e-pošta / e-mail: darko.fris@um.si

Glavni urednik / Chief Editor

dr. Mateja Matjašič Friš

Članki so recenzirani. Za znanstveno vsebino prispevkov so odgovorni avtorji.

Ponatis člankov je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

The articles have been reviewed. The authors are solely responsible for the content of their articles.

No part of this publication may be reproduced without the publisher's prior consent and a full mention of the source.

Žiro račun / *Bank Account:*

Nova KBM d.d.

SI 56041730001421147

Prevajanje / *Translation:*

David Hazemali, Uroš Turnšek

Lektoriranje / *Language-editing*

Ana Šela

Oblikovanje naslovnice / *Cover Design:*

Knjižni studio d.o.o.

Oblikovanje in računalniški prelom /

Design and Computer Typesetting:

Knjižni studio d.o.o.

Tisk / *Printed by:*

Itagraf d.o.o.

<http://shs.zgodovinsko-drustvo-kovacic.si>

Izvillečke prispevkov v tem časopisu objavljata 'Historical – Abstracts' in

'America: History and Life'.

Časopis je uvrščen v 'Ulrich's Periodicals Directory', evropsko humanistično bazo ERIH in
mednarodno bibliografsko bazo Scopus (h, d).

*Abstracts of this review are included in 'Historical – Abstracts' and
'America: History and Life'.*

*This review is included in 'Ulrich's Periodicals Directory', european humanistic database
ERIH and international database Scopus (h, d).*

Studia historica Slovenica, Časopis za humanistične in družboslovne študije,

je vpisan v razvid medijev, ki ga vodi Ministrstvo za kulturo RS, pod zaporedno številko 487.

Izdajo časopisa sta omogočili Agencija za raziskovalno dejavnost RS in Mestna občina Maribor.

Co-financed by the Slovenian Research Agency and City of Maribor.

*Studia
historica
slovenica*

Kazalo / Contents

Jubilej / Anniversary

ALEŠ MAVER: **Ob** sedemdesetletnici profesorja dr. Staneta Grande625

Članki in razprave / Papers and Essays

MARTIN BELE: **Štajerske** deželne službe pred letom 1311631
The Styrian Regional Offices until the Year 1311

DARKO ŠČAVNIČAR: **Pravice** in dolžnosti vojaka v prvi svetovni vojni661
Rights and Duties of the Soldier during World War I

MIHA ŠIMAC: **"Dušni blagor"** soške armade: oris duhovne oskrbe
na soškem bojišču 1915–1917687
*"Peace of Soul" at the Isonzo Front: An Outline
of Spiritual Care at the Isonzo Battlefield 1915–1917*

RENATO PODBERSIČ: **Od** porazov do zmag z božjo pomočjo.
Goriška duhovščina in leto 1917717
*From Defeats to Victories with God's Help. The Gorizia Clergy
in the Year 1917*

DEAN KOMEL: **Veliki oktober** in veseli december: O nekaterih
vprašanih oktobrske revolucije in revolucije sploh737
*The Great October and the Merry December: On some Issues
of the October Revolution and Revolutions in General*

MIRA MILADINOVIĆ ZALAZNIK: **Vpliv** oktobrske revolucije
na družino barona Johanna von Maasburga, avstro-ogrskega
generalmajorja v pokoju iz Vipave755
*The Influence of the October Revolution on the Family
of the Retired Austro-Hungarian Major General,
Baron Johann Maasburg in Vipava*

S *tudia* **H** *istorica* **S** *lovenica*

VINKO SKITEK: **Slovenska Koroška 1917: med fronto in zaledjem**.....775
*Slovenian Carinthia in the Year 1917: Between the Frontline
and the Hinterland*

DARJA KERIC: **Prekmurje leta 1917**811
Prekmurje in the Year 1917

JURE GAŠPARIČ: **Od odprtja avstrijskega parlamenta leta 1917
do novih držav leta 1918 – o oblikovanju češkoslovaške
in jugoslovanske države**.....827
*From the Opening of the Austrian Parliament in 1917
to the New States in 1918 – the Formation of the Czechoslovak
and Yugoslav States*

ANDREJ RAHTEN: **Račun brez Korošca? Dileme očeta Jugoslavije
ob ustanovitvi Banovine Hrvatske**..... 845
*Sidelining Korošec? Dilemmas Facing the Father of Yugoslavia
on the Formation of the Banovina of Croatia*

Avtorski izvlečki / Authors' Abstracts 883

**Uredniška navodila avtorjem / Editor's
Instructions to Authors** 891

S *tudia*
H *istorica*
S *lovenica*

*Studia
historica
slovenica*

UDK 321(497.1)"1929/1943"
929Korošec A.:32
1.01 Izvirni znanstveni članek

DOI 10.32874/SHS.2018-32

Račun brez Korošca? Dileme očeta Jugoslavije ob ustanovitvi Banovine Hrvaške

Andrej Rahten

Dr., redni profesor, znanstveni svetnik
Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino
Koroška cesta 160, SI – 2000 Maribor
e-pošta: andrej.rahten@zrc-sazu.si

Izvilleček:

Avtor na podlagi arhivskih in memoarskih virov opisuje poglede vodilnega slovenskega politika Antona Korošca na državnopravno problematiko v času Kraljevine Jugoslavije. V tem okviru ovrednoti zlasti Korošcova stališča glede ustanovitve Banovine Hrvaške leta 1939 in posledično dilem okoli nadaljnje decentralizacije jugoslovanske države, vključno z možnostmi za oblikovanje podobne slovenske državnopravne enote. Avtor ugotavlja, da je Banovina Slovenija ostala neizpolnjena zahteva slovenske politike. Kombinacija vojnih dogajanj, zunanjepolitičnih turbulenc in nacionalističnih trenj v notranji politiki je namreč preprečila nadaljnjo reorganizacijo države.

Ključne besede:

Anton Korošec, Vladko Maček, Pavle Karadorđević, Kraljevina Jugoslavija, Banovina Hrvaška.

Studia Historica Slovenica

Časopis za humanistične in družboslovne študije
Maribor, letnik 18 (2018), št. 3, str. 845–882, 103 cit., 8 slik
Jezik: slovenski (izvilleček slovenski in angleški, povzetek angleški)

Pri oceni zgodovinske vloge Antona Korošca, enega od ustanovnih očetov Jugoslavije, nas vedno znova pritegnejo zlasti razmišljanja o njegovem delovanju na predvečer in v začetku druge svetovne vojne.¹ Vse pogostejše se odpirajo tudi zanimiva vprašanja v zvezi z zadnjimi meseci njegovega življenja, povezana tako z notranjepolitično dinamiko kot tudi z zaostrovanjem razmer v mednarodnem okolju. Ob stoti obletnici nastanka kraljeve Jugoslavije zato kaže morda še nekoliko bolj osvetliti tudi Koroščeve poglede na državnoopravno problematiko.² V tem okviru se velja ozreti zlasti na ustanovitev Banovine Hrvaške leta 1939 in posledično dileme okoli nadaljnje decentralizacije jugoslovanske države, vključno z možnostmi za oblikovanje podobne slovenske državnoopravne enote.³ Številna vprašanja s tega naslova so sicer segala že v ustanovno dobo jugoslovanske države, toda s krepitvijo tretjega rajha in ambicij Sil Osi je njihovo reševanje dobilo nove pospeške.

Za jugoslovansko idejo se je Korošec navdušil že v avstro-ogrskem obdobju, sprva na temelju velikoavstrijskega realističnega programa. Tudi po izbruhu prve svetovne vojne je dolgo še verjel, da je Jugoslavija v skladu z *Majniško deklaracijo* združljiva z reformo habsburške monarhije, a je konec vojne pričakal odločen, da je za slovenstvo izhod le samostojna Jugoslavija. Jakob Mohorič, ki je Korošca zlasti z delovanjem pri dnevniku *Jugoslovan* podpiral že med vojno, ko se je prvak štajerskih katoliških narodnjakov na čelu deklaracijskega gibanja postavil po robu kranjskemu deželnemu glavarju Ivanu Šusteršiču, je v svoji zgodovini povojne slovenske krščanske demokracije zapisal:

Edini kapital, ki so ga imeli po prvi svetovni vojni Slovenci za politični trg, je bila

¹ Prim. zlasti Janko Prunk, "Politični profil in delo dr. Antona Korošca v prvi Jugoslaviji", *Prispevki za novejšo zgodovino* 31, št. 1 (1991), str. 35–54 (dalje: Prunk, "Politični profil"); Jurij Perovšek, "Korošec in temeljna vprašanja jugoslovanske države", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 77=NV42, št. 2–3 (2006), str. 92–103; Igor Grdina, "Anton Korošec na večer življenja", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 77=NV42, št. 2–3 (2006), str. 221–232 (dalje: Grdina, "Anton Korošec"); Bojan Godeša, *Čas odločitev. Katoliški tabor in začetek okupacije* (Ljubljana, 2011) (dalje: Godeša, *Čas*).

² Naziv "ustanovni oče Jugoslavije" je seveda neformalen in v zgodoviniopisju še brez natančne definicije, a Korošec si jo kot predsednik Jugoslovanskega kluba in Narodnega veča v Zagrebu zaradi zaslug pri ustanovitvi Kraljevine SHS nedvomno zasluži. Na tem mestu ni prostora za podrobnejše argumentacije, toda na podlagi odločilnega pomena njihovega delovanja ob ustanovitvi in v začetnih letih kraljeve Jugoslavije bi poleg Korošca med (prvo) sedmerico ustanovnih očetov sodili vsaj še: regent Aleksander Karađorđević, dolgoletni srbski in jugoslovanski ministrski predsednik Nikola Pašić, prvi predsednik ministrskega sveta Kraljevine SHS Stojan Protić, podpredsednik Narodnega veča v Zagrebu in prvi jugoslovanski notranji minister Svetozar Pribičević, predsednik Jugoslovanskega odbora in prvi jugoslovanski zunanji minister Ante Trumbić ter voditelj Jugoslovanske muslimanske organizacije Mehmed Spaho.

³ Med znanstvenimi deli velja zlasti izpostaviti dve: Ljubo Boban, *Sporazum Cvetković–Maček* (Beograd, 1965) (dalje: Boban, *Sporazum*); Dejan Djokić, *Elusive Compromise. A History of Interwar Yugoslavia* (London, 2007) (dalje: Djokić, *Elusive Compromise*). V slovenski povojni izseljenski publicistiki je govora o *Blejskem sporazumu*. Prim. Joško Krošelj, "Dr. Korošec, sporazum s Hrvati in Slovenci," v: *Zbornik Svobodne Slovenije* 1969, str. 103–113 (dalje: Krošelj, "Dr. Korošec, sporazum s Hrvati").

majniška deklaracija, pa še to so skušali slovenski centralisti kolikor mogoče razvrednotiti. Vse to je dr. Korošca, ki je bil iz Prlekije – Vrazove deželice – in iskren propagator majniške deklaracije, potrdilo o tem, da je zavzel napram Jugoslaviji stališče, kakor ga izraža znani angleški politični izrek: *Right or wrong, my country* – prav ali narobe, moja domovina. To je bila odločilna smernica za vse dr. Koroščevo politično delo v Jugoslaviji.⁴

Res je dobri dve desetletji kasneje, na predvečer druge svetovne vojne, v pogovoru z mladim privržencem iz uredništva časnika *Slovenec* Rudo Jurčecem razmišljal še vedno enako: "Najslabša Jugoslavija je za Slovence najboljša rešitev. Izbire nimamo."⁵

Če je bila njegova pripadnost jugoslovanski državni ideji nesporna, pa so se Koroščeva stališča do jugoslovanske državne ureditve v dobrih dveh desetletjih, ko je pomembno sooblikoval politiko monarhije Karadorjevičev, večkrat spreminjala. Celotni njegovi privrženci iz vrst Slovenske ljudske stranke so priznavali, da ni imel jasnih predstav o tem, kakšna naj bo njena ureditev.⁶ Ko se je Korošec v začetku novembra 1918 v Ženevi začel pogajati s prvakom srbskih radikalcev Nikolom Pašićem, je še veljal za "hudega centralista". Ob diplomatskem debaklu, ki ga je povzročil Pašićev odstop od že podpisanega sporazuma, po katerem bi začasna ureditev nove države spominjala na dualistični sistem Avstro-Ogrske, je Korošec prvič spoznal, kaj ga čaka v preigravanjih s političnimi elitami Kraljevine Srbije. Kljub tej izkušnji je Korošec sprva na zborovanjih še izjavljal, "da je naša stranka za jedinstvenost države, da torej odklanja vsak trializem, da odklanja federalizem", obenem pa je zagovarjal razdelitev države na več pokrajin. Slednje naj bi se po njegovem mnenju formirale zlasti na temelju gospodarskih in kulturnih interesov, ne pa na narodni osnovi. Korošec se je javno deklariral za monarhista, to pa je utemeljeval s tem, da so tudi druge države na Balkanu monarhije in "da še nismo zreli za republiko". S takšnim stališčem si je nakopal močno nasprotovanje krščanskosocialnega krila v stranki, ki je obžalovalo, da se stranka ne more zediniti glede zahtev za avtonomijo. Krščanske socialce, med katerimi so bile razširjene tudi zelo močne republikanske tendence, je motilo, "da se še sami proglašamo za brezpomembno pokrajino, ki more najti svoj spas le, če se čimprej odreče slovenstva in svoje kulturne

⁴ Zapuščina Jakoba Mohoriča, Zgodovina slovenske krščanske demokracije po prvi svetovni vojni, tipkopis (dalje: ZJM, Mohoričev tipkopis). Zahvaljujem se Marjeti Mohorič in Aljoši Fercetu, ki sta mi dala na razpolago omenjeno besedilo.

⁵ Ruda Jurčec, *Skozi luči in sence (1914–1958)*, I–III (Buenos Aires, 1964, 1966 in 1969), tu III, str. 293 (dalje: Jurčec, *Skozi luči in sence*).

⁶ ZJM, Mohoričev tipkopis.

samobitnosti".⁷

Razvoj dogodkov v konstituenti, kjer so prevladale velikosrbske in unitaristične tendence, je v veliki meri potrdil bojazni Koroščeve strankarske opozicije.⁸ 9. decembra 1920 je vodstvo Slovenske ljudske stranke na sestanku v Ljubljani sprejelo izjavo, da odklanja vladni ustavni načrt, svojim poslancem v konstituenti pa naročilo, da morajo vztrajati "brezpogojno na avtonomističnem programu".⁹ Bojan Godeša je nedavno v znani monografiji opozoril na pričevanje Andreja Gosarja o takratnih napetih razmerah v Jugoslovanskem klubu, ki ga je vodil Korošec. Čeprav bi moral klub v skladu s stališčem stranke predložiti v Ustavotvorni skupščini avtonomistični načrt, ga sploh ni izdelal, nakar je tik pred zdajci svojega dal na mizo kar Gosar. A v klubu so mu vsi nasprotovali, prerekanje pa je presegal Korošec, saj se je že mudilo oditi na plenarno zasedanje. Med sejo je prišel do Gosarja in mu nemško rekel: "Das ist ein Sprung ins Dunkel!" S tem "skokom v temo" je torej klub dobil avtonomistični program, ki je postal nato temelj njegovega delovanja v prvi polovici dvajsetih let.¹⁰

Ob sprejemu *Vidovdanske ustave* leta 1921, ki je Srbom po mnenju Pašićevih pristašev "vrnila carstvo", se je Korošec torej postavil na čelo avtonomističnih prizadevanj in po odhodu v opozicijo zaostрил retoriko. Naravni zaveznik v tem boju bi bila lahko Hrvaška republikanska kmečka stranka Stjepana Radića, vendar med prvakoma do tesnejšega sodelovanja iz različnih razlogov, ki so bili v literaturi že večkrat obdelani, ni prišlo. Po kratki Radićeve epizodi vladnega sodelovanja s Pašićevo stranko je Korošec, ki je hrvaškemu prvaku očital "izdajo", okrepil prizadevanja za vstop v vlado. Slovenska ljudska stranka je leta 1927 sklenila pakt s srbskimi radikali in okrepila svoj vpliv v oblastnih strukturah. S tem je Korošec dokončno izpopolnil formulo, ki mu je v zameno za podporo srbskim radikalcem in dinastiji dajala proste roke pri graditvi avtonomne Slovenije, hkrati pa tudi pri nadziranju liberalne opozicije. Streli v skupščini na Radića so naslednje leto državo spet pahnili v krizo in prav Korošču, ki je postal edini nesrbski ministrski predsednik Jugoslavije med obema vojnoma, je bila zaupana najtežja naloga. V hrvaških očeh si je zapravljal še zadnje simpatije. Koroščevo prevzem vladnega krmila je bil namreč s hrvaške strani večino pričakan na nož. Sicer si je prizadeval položaj preseči, a neuspešno. Kmalu po prevzemu funkcije se je želel sestati s slavnim in vplivnim kiparjem Ivanom Meštrovičem in je zato k njemu poslal štajerskega poslanca Josipa Hohnjeca,

⁷ Več o tem Andrej Rahten, "Poseg Franca Kovačiča v razprave med slovenskimi monarhisti in republikanci," *Studia Historica Slovenica* 9, št. 2–3 (2009), str. 651–668 (dalje: Rahten, "Poseg").

⁸ Prim. Jurij Perovšek, "Slovenska politika in vprašanje državne ureditve med zasedanjem Ustavodajne skupščine Kraljevine SHS (1920–1921)," *Studia Historica Slovenica* 2, št. 2 (2002), str. 431–445.

⁹ Rahten, "Poseg", str. 661.

¹⁰ Godeša, *Čas*, str. 101.

Anton Korošec
(PAM, SI_EV_KETIS_0001_011, album 11)

ki ga je kipar cenil. A Meštrović je vabilo zavrnil z besedami: "Povejte gospodu Korošču, kot moj odgovor na njegovo vabilo, da mu Hrvati ne bodo nikoli pozabili, ko je njihovo kri pokril s svojim talarjem."¹¹

Obtožbe na račun Koroščevega paktiranja z dinastijo so dobivale pogosto tudi iracionalne razsežnosti, še danes pa ponekod v hrvaški publicistiki zasledimo stereotipne oznake o domnevni kroatofobiji "papa Korošca". A dejstvo je, da je slovenski prvak začutil, da je jugoslovanska država, ki jo je pomagal soustvarjati, pred zgodovinsko prelomnico. V času, ko so praktično na vseh

¹¹ Ivan Meštrović, *Uspomene na političke ljude i događaje* (Zagreb, 1993), str. 174 (dalje: Meštrović, *Uspomene*).

jugoslovanskih mejah svoje ambicije neprikrito izražale revizionistične sile in je državi pretil notranjepolitični spopad večjih razsežnosti (velikosrbski krogi so ponovno oživili idejo o amputaciji Slovenije in dela Hrvaške), je ocenil, da so potrebne pragmatične in hitre rešitve. Postavitev Slovencev na čelo vlade, ki se je soočala z zaostrovanjem srbsko-hrvaških odnosov, sploh ni bila slaba ideja. Isti nagibi, ki so Korošca vodili k pristanku na kraljevo vabilo v vlado po atentatu na Radića, so verjetno prevladali tudi v začetku šestojanuarske diktature, čeprav je bila Koroščevo dilema objektivno gledano še večja.

Po mnenju urednika *Slovenca* Ivana Ahčina, enega ključnih Koroščevih zaupnikov in strankinih ideologov, je Korošec želel izkoristiti vodenje vlade za "spremembo ustave v trialističnem smislu". Državo naj bi razdelili na tri banovine: srbsko, hrvaško in slovensko. Reformirana kraljevina naj bi imela skupni parlament, sestavljen "iz poslancev banovinskih odborov". Toda ta načrt je spodletel. Po Ahčinovem mnenju Korošču ni uspelo prepričata srbskega dela vladne koalicije, ki sta ga vodila Velja Vukičević in Ljuba Davidović.¹²

Vendar drugi spominski viri za tisto obdobje ne potrjujejo Ahčinovih navedb o Koroščevem trialističnem načrtu reforme državne ureditve. Radićev "prečanski" zaveznik Svetozar Pribićević, ki je po uvedbi diktature s kraljem obračunaval v emigraciji, čeprav mu je v usodnih jesenskih dneh leta 1918 odločilno pomagal utrjevati oblast, državno upravo pa centralizirati, je v zvezi s tem opozoril na zanimivo epizodo po Radićevi smrti. Novi voditelj Hrvaške kmečke stranke Vladko Maček je bil 4. januarja 1929 povabljen na prvo avdienco h kralju, ki pa si je vzel za pogovor zgolj pol ure. Mačkova avdienca ni šla v zgodovino samo kot precej kratka, če imamo pred očmi zaostrene razmere v državi, ampak tudi po znameniti prispodobitvi z "lajbekom". Hrvaški prvak se je spomnil na podobno avdienco, ki se je zgodila v luči pogovorov o preureditvi habsburške monarhije pri Francu Jožefu. Madžarski narodni voditelj Ferenc Deák je namreč slikovito zavrnil namere, da bi se madžarske zahteve odpravilo zgolj z manjšimi popravki obstoječe ustave. Cesarju je rekel: "Če si telovnik napačno zapnemo, nam ne preostane drugega, kot da ga celega odpnemo in ponovno pravilno zapnemo." Maček je zahteval vrnitev na začetek, v ustanovno leto Jugoslavije 1918. Vladarju je predlagal federalizacijo države na enote z lastnimi vladami in skupščinami.¹³

Dan kasneje sta se srečala ponovno, kralj pa ga je obvestil, da so vsi, razen Pribićevića, proti takšni državni reformi. Maček je vprašal: "Tudi Korošec?" Kralj je potrdil, nakar je Maček odvrnil: "Potem, Veličanstvo, Vam on laže." Aleksander se ni dal zmešati: "Da, a zakaj vsi lažejo?" V nadaljevanju je kralja zanimalo

¹² Ivan Ahčin, "Spomin na dr. Antona Korošca ob desetletnici njegove smrti," v: *Zbornik Svobodne Slovenije 1950*, str. 97–102, tu 100 (Ahčin, "Spomin").

¹³ Vladko Maček, *Memoari*, ur. Boris Urbič (Zagreb, 2003), str. 123–125 (dalje: Maček, *Memoari*).

Vodja Hrvaške kmečke stranke Vladko Maček (www.in4s.net)

lo, katere bi bile te federalne enote. Maček je naštel Slovenijo, Hrvaško, Bosno, Vojvodino, Srbijo, Črno Goro in Makedonijo. Po Mačkovem mnenju bi morale imeti pokrajinske skupščine v avtonomnih zadevah povsem samostojno zakonodajno pravico, zakoni pa bi se sprejemali s kraljevo sankcijo. Aleksander je Mačku zatrdil, da želi biti "tudi hrvaški kralj", o njegovih predlogih pa se je nato posvetoval z znanim srbskim pravnikom Slobodanom Jovanovićem. Profesorja je kralj (ne da bi omenjal Mačka) presenetil z vprašanjem: "Kaj je to po ustavnem pravu, če obstaja en monarh, skupna diplomacija, ena vojska in skupna carina, ostalo pa je ločeno?" Jovanović je odvrnil: "Saj to je realna unija – nekaj podobnega temu, kar je imela Avstro-Ogrska." Kralj ni imel več vprašanj – čez dva dni pa je razglasil diktaturo.¹⁴

Če je verjeti Pribičevićevemu pričevanju, je Korošec na predvečer kraljeve diktature nasprotoval federalizaciji države, kot jo je predlagal Maček. Slednji je bil nad stališčem slovenskega državnika presenečen, saj je živel v prepričanju, da reorganizacijo podpira. Za razliko od Radića, ki o "popu Korošču" nikoli ni imel dobrega mnenja, je bil Maček slovenskemu prvaku bolj naklonjen. V spominih je sicer zapisal, da sta imela različna politična stališča, a hkrati mu ni opo-

¹⁴ Svetozar Pribičević, *Diktatura kralja Aleksandra* (Zagreb, 1990), str. 85–87 (dalje: Pribičević, *Diktatura*).

rekal, da so bila njegova (sicer za mnoge sporna) dejanja na predvečer druge svetovne vojne vedno odraz velike skrbi za usodo slovenstva. Po Mačkovem mnenju je bil Korošec "dober slovenski patriot", ki je slutil "strašno katastrofo", če pride do nemškega napada.¹⁵

No, kralj je z diktaturo prepovedal stranke obema narodnima prvakoma, saj sta nastopali z obeležji, motečimi za ideologijo jugoslovanskega integralizma. Maček je kmalu pristal v zaporu, a tudi pritisk režima generala Petra Živkovića na Korošca se je po njegovem odhodu iz vlade stopnjeval. Konec septembra 1930 je Korošec naposled odstopil z ministrskega mesta, vendar so njegovi somišljeniki še eno leto podpirali vlado. Kralj se je sicer septembra 1931 odločil, da z oktobjem obnovi ustavno življenje, a je sprejeto zakonodajo samo še bolj centraliziral državno ureditev.¹⁶ Maček je novo ustavo označil kot "figov list, ki ima namen prekriti goloto diktature".¹⁷ V skladu z zakonodajo so bile volitve javne, na njih pa so lahko nastopile samo stranke, ki so kandidirale na ozemlju celotne države, kar je celo vladajočemu Živkovićevega režimu komaj uspelo. Na novembrskih volitvah leta 1931 tako Korošec z nekdanjo Slovensko ljudsko stranko sploh ni sodeloval in je skupaj z drugimi opozicijskimi skupinami v državi pozval k volilni abstinenci.¹⁸

Maja 1932 se je ob praznovanju Koroščeve šestdesetletnice sprožil val spontanih protirežimskih demonstracij, ki so dosegle vrhunec s "šenčurskimi dogodki".¹⁹ Prepovedane slovenske narodne zastave so znova zavihrale. Nekdanja in tudi razpuščena Hrvaška kmečka stranka je novembra 1932 skupaj s političnimi zavezniki sprejela *Zagrebske punktacije*, s katerimi je od režima zahtevala vrnitev v leto 1918 kot izhodiščno točko za nadaljnja pogajanja. Svoje programske izjave so začele izdajati tudi srbske politične skupine. Korošec ni dolgo odlašal. Za Božič 1932 je sklical sestanek vodstva nekdanje stranke in za Novo leto spravil v javnost podobno izjavo, ki je zahtevala za Slovence "nacionalno individualnost, ime, zastavo, etnično skupnost, finančno samostojnost in kulturno svobodo".²⁰ Po enem od pričevanj naj bi bila *Slovenska deklaracija* oblikovana v stanovanju Izidorja Cankarja na *Bleiweisovi cesti* na Silvestrovo 1932. Pogovor je tekел "o Sloveniji in slovenski državi", Korošec pa naj bi menda sogovornikom takrat dejal, naj mu "podajo načrt in razložijo pogoje" sloven-

¹⁵ Maček, *Memoari*, str. 204.

¹⁶ Boban, *Sporazum*, str. 16.

¹⁷ Maček, *Memoari*, str. 136.

¹⁸ Jure Gašparič, *SLS pod kraljevo diktaturo. Diktatura kralja Aleksandra in politika Slovenske ljudske stranke v letih 1929–1935* (Ljubljana, 2007), str. 121–135 (dalje: Gašparič, *SLS*).

¹⁹ Podrobno o tem Matija Škerbec, *Šenčurski dogodki* (Kranj, 1937).

²⁰ Gašparič, *SLS*, str. 164–170. Prim. Janko Prunk, "Anton Korošec v opoziciji 1930–1934," *Časopis za zgodovino in narodopisje* 77=Nv42, št. 2–3 (2006), str. 83–91.

ske samostojnosti.²¹ Korošec je v izjavi dopisnikom tujih časopisov poudaril, da je glavni cilj slovenskega naroda, razdeljenega takrat na štiri države, združitev vseh njegovih delov v eno politično enoto. Odgovornost za to nosijo Slovenci, ki živijo v Jugoslaviji, zato bi si morali izboriti tako visoko stopnjo samostojnosti, da bi postali privlačna točka tudi za ostale rojake. To pomeni, da morajo okrepiti narodno individualnost, pridobiti finančno samostojnost ter politično in kulturno svobodo. S Hrvati in Srbi bi se Slovenci morali dogovoriti za na demokratičnem temelju stoječo državo, ki bi bila sestavljena iz več enakopravnih enot. Za hrvaškega geopolitika Iva Pilarja ni bilo dvoma: s to izjavo je "avtor jugoslovanske deklaracije" iz leta 1917 uradno odstopil od "integralnega jugoslovanstva", ki ga je zagovarjal.²² Resnici na ljubo, je Pilar spregledal dejstvo, da se je Koroščev odnos do jugoslovanskega integralizma spreminjal. Nedvomno ga je podpiral ob ustanovitvi jugoslovanske države in uvedbi diktature kralja Aleksandra. Vmes se je postavil na čelo slovenskih avtonomistov, to držo pa je ponovno prevzel, ko je ocenil, da kraljeva diktatura ni dosegla svojega cilja.

Beograjski režim je *Slovensko deklaracijo* obravnaval kot dokaz separatističnega delovanja voditeljev prepovedane Slovenske ljudske stranke. Konec januarja 1933 je soustanovitelj Jugoslavije dočakal, da so ga pospremili v internacijo, vlada pa mu je kot "stalno prebivališče" odredila najprej Vrnjačko banjo, nato Tuzlo, na koncu pa je pristal na Hvaru.²³ Znano je, da se je Mačku godilo še slabše, saj je bil obsojen pred sodiščem za zaščito države na tri leta zapora.²⁴

Novo priložnost je Korošec dobil po atentatu na kralja Aleksandra 9. oktobra 1934. Na politično sceno se je vrnil v velikem slogu.²⁵ Ob kraljevi smrti je zaprosil za dovoljenje, da se udeleži vrnitve ladje *Dubrovnik* z Aleksandrovim truplom v Split. Dovoljenje je dobil, po ceremoniji pa je podal izjavo, ki je imela močan odmev: "Ko cela Jugoslavija joče za umrlim kraljem, je treba vse drugo pozabiti. Moramo delati in živeti za Jugoslavijo."²⁶

Slovenske katoliške narodnjake je Korošec popeljal v novo vladno stranko – Jugoslovansko radikalno zajednico. V vladi Milana Stojadinovića je v letih 1935–1938 zasedal resor notranjega ministra. In se znova vrnil k preizkušeni

²¹ Andrej Rahten, *Izidor Cankar. Diplomatski dve Jugoslaviji/Diplomat of Two Yugoslavias* (Mengeš–Ljubljana, 2009), str. 61.

²² Florian Lichtträger [Ivo Pilar], *Immer wieder Serbien. Jugoslawiens Schicksalsstunde* (Berlin, 1933), str. 66.

²³ Pavel Grubišić, "Začetek in konec Koroščeve internacije", v: *Zbornik svobodne Slovenije 1966*, str. 202–204.

²⁴ Tudi britanska diplomacija je ugotavljala veliko razliko med obravnavo slovenskega in hrvaškega voditelja. Korošec ni bil nikoli priveden pred sodišče, kar so Britanci pripisovali njegovemu vplivnemu položaju (Živko Avramovski, *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji. Godišnji izveštaji Britanskog poslanstva u Beogradu 1921–1923, I–II* (Zagreb, 1986), str. 147 in 180 (dalje: Avramovski, *Britanci*)).

²⁵ Prunk, "Politični profil", 51.

²⁶ Avramovski, *Britanci*, II, str. 261.

Ustanovitelji Jugoslovanske radikalne zajednice (JRZ) Milan Stojadinović, Aca Stanojević, Anton Korošec in Mehmed Spaho leta 1935 (forum.klix.ba/kraljevina-jugoslavija-t68150s725.html)

formuli propagiranja "narodnega in državnega edinstva", v kateri so bili Slovenci formalno zgolj eno od treh imen sicer enega naroda. *Slovenec* je ugotavljal, da program Jugoslovanske radikalne zajednice "ni niti centralističen, niti federalističen, lahko rečemo, da ni načelen, ampak taktičen".²⁷ Koroščeva pragmatična politika, v kateri je taktika v bistvu prevladala nad programom, je tako doživela novo preobrazbo.

A tudi v novem režimu je Korošec ostal zvest svojemu slovesu ustanovnega očeta Jugoslavije, ki mu je njena stabilnost na prvem mestu. To je dokazoval tudi v odnosu do Hrvatov, ki so po Radićevi smrti množično sledili Mačku, ko se je ta v boju proti režimu Jugoslovanske nacionalne stranke postavil na čelo Združene opozicije. Po Ahčinovem mnenju Korošec ni deloval proti Hrvatom, čeprav so mu to številni politiki očitali: "Nikdar ni bil proti Hrvatom in tudi ni nikdar vladal proti Hrvatom, a bal se je hrvaške politike, ker se je bal za usodo Jugoslavije." Svojim privržencem je večkrat govoril: "Če pride do razsula države, ga bomo plačali edino mi Slovenci. Srbi bodo imeli še vedno svojo državo, tudi

²⁷ ZJM, Mohoričev tipkopis.

Hrvatje, a Slovenci imamo na svojih mejah vsaj tri sosedje, ki bodo prvo uro planili čez nas in si nas razdelili."²⁸ Že ko so se po Aleksandrovem umoru ponekod začeli protihrvaški izgredi, je vmes posegel Korošec. V ta namen je slovenski voditelj zastavil svoj vpliv na dvoru, ko je v času kraljeve mladostnosti vaje-ti prevzelo tričlansko namestništvo, znotraj katerega je prevladala avtoriteta kneza Pavla Karađorđevića.²⁹

Zdi pa se, da Maček ni vedel za omenjena Koroščeva prizadevanja, ali pa so se mu zdela samoumevna. Na predvečer petomajskih volitev leta 1935 je Rudi Jurčecu, za katerega je vedel, da pripada Koroščevemu krogu, v intervjuju izrekel kar nekaj kritik na račun slovenskega državnika: "Kaj pa Vaš Korošec? /.../ Ali se bo še dolgo držal politike, hoditi iz Ljubljane v Beograd mimo Zagreba? /.../ To mu mi Hrvati zelo zamerimo, pa tudi za vas Slovence bo to pogubno." Kar dvakrat pa je Maček novinarju naročil, naj pozdravi Frana Kulovca, sicer glavnega tajnika Koroščeve stranke, ki je slovel po odličnih odnosih s hrvaškimi politikami. Še bolj pa se je hrvaški vodja raznežil, ko mu je Jurčec omenil, da je bil njegov oče rojen v Klanjcu, v hrvaškem Zagorju. Maček mu je odvrnil, da njegov oče prihaja "iz slovenske vasi pri Pilštajnu blizu Kozjega". Rojstni kraj Mačkov-ega očeta Ivana je bilo namreč Lisično. Maček je poudaril, da se je njegov oče "politično prišteval med slovenske klerikalce" in v tej drži vztrajal do konca: "Kadar se je Korošec napovedal za obisk na Mačkovem domu, se je oče oblekel v najlepšo nedeljsko obleko." Toda poanta intervjuja ni bila v iskanju sloven-skih korenin voditelja Hrvatov, ampak v njegovi ključni zahtevi za ustanovitev "nove samostojne hrvatske enote". Ta bi morala po Mačkovem mnenju "zajeti celotno hrvatsko ozemlje, še posebej pa tisto v Bosni in Hercegovini ter celo Dalmacijo".³⁰

Ne glede na bodice, ki so prihajale iz Mačkovih izjav, je Korošec sporazum s Hrvati podpiral še naprej.³¹ Jurčec je v zvezi s tem zapisal: "Če je bil Stojadinović gospodar nad jugoslovansko zunanjo politiko, pa je bilo iz Koroščevega delo-vanja dovolj jasno opažati, da je bil notranji minister s končnim ciljem: doseči sporazum med Belgradom in Zagrebom."³² Kljub relativno slabim odnosom z večino hrvaških politikov, se je Korošec zavedal, da so določene koncesije Hrvatom v smislu državnopravne reforme le potrebne. Toda njegova podpora

²⁸ Ahčin, "Spomin", str. 101.

²⁹ Poleg bratranca ubitega kralja sta namestništvo sestavljala še Radenko Stanković in Ivo Perović. Torej sta bila v njem dva Srba in nobenega Slovenca, medtem ko je bil po Mačkovem mnenju tretji član Perović sicer res doma iz Dalmacije, vendar je bil menda albanskega rodu, saj je izhajal iz Arbanasov blizu Zadra (Maček, *Memoari*, str. 157).

³⁰ Jurčec, *Skozi luči in sence*, III, str. 80–81.

³¹ Andrej Rahten, "Korošec in hrvaška politika," *Časopis za zgodovino in narodopisje* 77=Nv42, št. 2–3 (2006), str. 54–65, tu 63–64.

³² Jurčec, *Skozi luči in sence*, III, str. 225.

je bila pogojena s hkratno izpolnitvijo slovenskih zahtev. Dravska banovina je združevala večino slovenskega etničnega ozemlja v Jugoslaviji,³³ vendar Korošec z njenimi obstoječimi kompetencami ni bil zadovoljen. Še zlasti mu je šel v nos banski svet, ki je bil zgolj približek nekakšnega pokrajinskega parlamenta.³⁴ Znano je, da je Korošec zato tudi v okviru režima Jugoslovanske radikalne zaje-dnice veliko energije usmerjal v krepitev slovenske avtonomije, za kar je imel bolj ali manj tihi blagoslov kneza Pavla. V senci vzpona tretjega rajha je tako Slovenija pridobivala vedno več atributov avtonomije. Zunanjepolitični urednik *Slovenca* Alojz Kuhar se je konec leta 1937 takole pohvalil pred tiskovnim atašejem češkoslovaškega poslanštva: "Mi imamo svojo avtonomijo, kot smo želeli, slovensko administracijo imamo povsem v rokah, v njej ne boste našli niti enega Srba, zato tu delamo vse po svoji volji."³⁵ Tudi Mohorič je sicer kasneje z manj naklonjenosti, a prav tako iskreno ugotavljal podobno kot njegov nek-danji strankarski kolega:

Zato, da se je poklonil maliku narodnega edinstva in ga praktično prevzel na dolg počak, je dr. Korošec dobil na voljo provinco Slovenijo, da je lahko brez priziva svobodno razpolagal z njo, lahko je po mili volji nastavljal prokonzula in propre-torje, to je bana in vodilne uradnike.³⁶

Vsaj toliko, po možnosti pa še več, kot je bilo dovoljeno Slovencem v praksi, so želeli seveda tudi Hrvati, pravno formalno in dejansko. A v njihovem primeru je bil nujen temeljit sporazum s Srbi. Knez Pavle se je zavedal hrvaškega pro-blema, a se dolgo ni mogel odločiti, kako pristopiti k njegovemu reševanju. Po Meštrovičevem pričevanju je Pavle običajno dejal:

Pomagajte mi, jaz sem šibek in se ne razumem s Srbijanci, niti me nimajo radi, a če povem iskreno, tudi jaz ne njih. Zelo bi si želel, da se zadeve s Hrvati uredijo, ampak kako? Oni so neuvidevni in obsedeni od neke namišljene sile, Maček pa spet³⁷

Maček je imel sicer o knezu namestniku zelo dobro mnenje. Želel si je celo,

³³ *Zakon o nazivu in razdelitve kraljevine na upravna območja* z dne 3. 10. 1929 je sicer črnomaljski okraj dodelil Savski banovini, a je to trajalo samo do sprejetja oktroirane ustave leta 1931. Prim. Lovro Bogataj, "Uprava dravske banovine," v: *Krajevni leksikon dravske banovine* (Ljubljana, 1937), str. 1–8, tu 1 (dalje: Bogataj, "Uprava").

³⁴ Jurčec, *Skozi luči in sence*, III, str. 162.

³⁵ Ljubo Boban, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke. Iz povijesti hrvatskog pitanja*, I–II (Zagreb, 1974), tu II, str. 321 (Boban, *Maček*).

³⁶ ZJM, Mohoričev tipkopis.

³⁷ Meštrović, *Uspomene*, str. 253.

Anton Korošec na Slomškovich dnevih, ki so potekali od 21. do 29. junija 1936 v Mariboru (PAM, SI_EV_KETIS_0001_001, album 1)

da bi njegovo regentstvo ostalo tudi po polnoletnosti Aleksandrovega prvorojenca. Po Mačkovem mnenju namreč osemnajstletnik naj ne bil sposoben voditi niti njegove znamenite kmetije v Kupincu, kaj šele države.³⁸

V začetku septembra 1936 je knez Pavle povabil Mačka na Brdo in njun pogovor je trajal več ur. Govorila sta tudi o prednostih monarhije in republike, pri čemer je Maček dejal, da svojega republikanstva ne taji, ne bi pa imel nič proti monarhiji britanskega tipa. To je bila prava glasba za ušesa anglofilskega kneza, ki je z nasmehom potrdil, da je tudi njemu najbolj simpatičen britanski tip monarhije. A hkrati je ob naštevanju srbskih politikov Mačka retorično vprašal, če se mu zdijo to Britanci. Maček se je po lastnem pričevanju na Pavlovo željo sredi januarja 1937 sestal s Stojadinovićem. Sestanek je bil v "nevtralni" Sloveniji, v lovski hiši zagrebškega industrialca Deutsch-Maceljskega pri Brežicah. Toda bolj kot v debati o možnostih hrvaško-srbskega sporazuma sta sogovornika uživala v zakuski, ki jima jo je serviral prijazni gostitelj. Večinoma sta se pogovarjala o zunanji politiki, razprava o notranji pa je bila omejena zgolj na

³⁸ Djokić, *Elusive Compromise*, 158.

Anton Korošec se je udeležil velikega manevra vojske Kraljevine Jugoslavije na reki Kolpi, ki je potekal od 22. do 26. septembra 1937 (PAM, SI_EV_KETIS_0001_004, album 4)

Stojadinovićevo vabilo, naj Maček vendar že vstopi v vlado. Hrvaški voditelj je to zavrnil, Stojadinović pa mu je ob slovesu dejal: "Škoda, da se ne moreva sporazumeti v notranji politiki tako, kot se strinjava v zunanji."³⁹

V memoarski literaturi lahko sicer zasledimo tudi podatek, da je bil Korošec tisti, ki naj bi si prizadeval za srečanje med Mačkom in Stojadinovićem.⁴⁰ A kaže, da Korošec o omenjenem sestanku le ni bil vnaprej obveščen. O tem pričajo dogajanja naslednji dan, ko je imel napovedan shod v unionski dvorani v Ljubljani. Čeprav bi v skladu z običajem uredništvo *Slovenca* moralo prejeti v natis že vnaprej napisan govor, tokrat ni bilo tako in je Korošec "vidno improviziral". Publiko je obvestil o sestanku pri Brežicah, a je priznal, da vsebine pogovora ne pozna: "Sicer ne vem, kako je poteklo, toda moji ljudje so mi sporočili, da sta obraza sijala v zadovoljstvu" Sprva bi kazalo pomisliti na cinizem ministra, ki je užaljenost zaradi neobveščenosti poskušal prikriti s humorjem. Težko je verjeti, da Korošca njegovi informanti ne bi obvestili o neuspehu sestanka. A

³⁹ Maček, *Memoari*, str. 179–180.

⁴⁰ Joško Krošelj, "Dr. Korošec in Hrvati," v: *Zbornik Svobodne Slovenije 1961*, str. 87–103, tu 96 (dalje: Krošelj, "Dr. Korošec in Hrvati").

iz nadaljevanja Koroškevega govora je razvidno dvoje: da je bil očitno res bolj slabo obveščen, toda hkrati je sestanek odobral. Jurčec je predsednikovo zadovoljstvo opisal zelo slikovito:

Kar razmahnil se je, večkrat celo širil roke, ko je popisoval, kako bi moralo biti to jutro v Belgradu; po mestu bi morala korakati vojaška godba in igrati vesele koračnice na poti proti Dedinjam, kajti tam je knez Pavel /.../ Dalje mu ni bilo treba govoriti, ker je dvorana utonila v ploskanju.⁴¹

Toda kmalu se je pokazalo, da Stojadinović ni bil prava oseba za iskanje kompromisa s Hrvati. Tega se je očitno zavedal tudi Pavle, ki je nalogo, da preuči možnosti ustavne reforme zaupal raje Korošču.⁴² Slednji je svoj položaj notranjega ministra znal dobro uveljaviti tudi v odnosu do dvora, kamor je pošiljal tudi poročila o strankarskih zborovanjih, ki jih je tja pisal kot notranji minister.⁴³ Korošec je že pred neuspešnim sestankom med Stojadinovićem in Mačkom za kneza naročil mnenja četverice uglednih pravnikov.⁴⁴ Trije med njimi so bili Srbi: Slobodan Jovanović in Mihailo Ilić z beograjske univerze ter Laza Kostić s pravne fakultete v Subotici. Edini Hrvat je bil Ivo Krbek, profesor z zagrebške univerze, med njimi pa ni bilo prav nobenega Slovenca. Vsi so dobili isti vprašanje: Ali je mogoče spremeniti oktroirano ustavo iz leta 1931 v času namestništva in ali jo je dovoljeno spremeniti tako, da se zmanjšajo pravice kralja, kot jih jamči obstoječa ustava? Drugo vprašanje je imelo še tri podvprašanja. Pravniki so bili namreč konkretno vprašani, ali je dovoljeno uvesti parlamentarno monarhijo, zmanjšati kraljevi vpliv v primeru decentralizacije in dekoncentracije oblasti ter mu zmanjšati civilno listo.⁴⁵

Podobno zanimiv, kot je bil nabor vprašanj, je bila tudi izbira pravnikov. Med vsemi je najbolj izstopal Jovanović, ugledni profesor z bogato kariero. Med drugim je bil predsednik Srbske kraljeve akademije in rektor beograjske univerze. Bil je strokovnjak za ustavno pravo, veliko pa se je ukvarjal tudi z novejšo

⁴¹ Jurčec, *Skozi luči in sence*, III, str. 225.

⁴² Ob tem velja spomniti, da je bil knez Pavle anglofil, čeprav je moral svojo politiko prilagajati realnostim nacističnega prodiranja. Korošec je kot notranji minister za razliko od šefa vlade Stojadinovića, ki je zunanjo politiko v celoti vezal na Berlin in Rim, doživljal laskave ocene tudi v poročilih britanske diplomacije, češ da je "edini neodvisni član Stojadinovićevega kabineta" (Avramović, *Britanci*, II, str. 628).

⁴³ University of Columbia, Rare Book & Manuscript Library, Prince Paul Papers (dalje: UC, PPP), Koroščevo poročilo Pavlu, 18. december 1935. Korošec je v omenjenem poročilu knezu poročal o zborovanju Mačkovih privrženec 8. decembra 1935 v Veliki Gorici. Prim. "HSS in komunizem," *Slovenec*, 18. 12. 1935, št. 291, str. 2. Zahvaljujem se kolegu Boštjanu Malovrhu za posredovanje pri pridobitvi Koroščeve korespondence, ki je ohranjena v fondu kneza Pavla na newyorški univerzi Columbia.

⁴⁴ Prim. Djokić, *Elusive Compromise*, 115.

⁴⁵ UC, PPP, Koroščevo pismo ministru dvora Milanu Antiću, 16. januar 1937.

srbsko zgodovino. Ilić je bil dober poznavalec parlamentarizma in upravnega prava. Kostić je združeval ekonomska in pravna znanja, bil je odličen statistik. Nekaj časa je predaval statistiko tudi na ljubljanski pravni fakulteti. Krbek, edini Hrvat v četverici, je pogosto nihal med politiko in univerzo, saj je bil v letih 1932–1934 župan Zagreba. Na zagrebški univerzi je predaval upravno pravo.⁴⁶ Ni jasno, ali je omenjena imena izbral osebno Korošec, ali pa so mu bila sugerirana z dvora. Vsekakor pa je bil Korošec tisti, ki je z njimi komuniciral, s čimer je bilo tudi pravnikom jasno, koga je knez pooblastil za iskanje pravnih podlag za ustavno reformo.

Vsi vprašani pravniki so se strinjali, da s pravnega vidika ni ovir za spremembo ustave tudi v času, ko državo v imenu mladoletnega kralja vodi namestništvo. Tisti ustavni člani, ki so se namreč navezovali na namestništvo, niso predvidevali omejitev v primerjavi s polno opravično sposobnim kraljem. Tudi kar zadeva upravne reforme, ustava torej ni razlikovala med spremembami v času kraljeve mladoletnosti ali polnoletnosti, ko izvaja tudi efektivno oblast. Stališča, da imajo regenti manj pristojnosti od kraljev, so bila po mnenju vprašanih pravnikov v preteklosti običajnejša. Oktroirana ustava Kraljevine Srbije iz leta 1901 je, na primer, izrecno prepovedovala kakršnokoli spreminjanje ustave v času kraljeve mladoletnosti. Toda že v *Vidovdanski ustavi* tega določila ni bilo več, vnesen pa ni bil niti v ustavo leta 1931. Pravniki tako niso videli ustavnih ovir ne za uvedbo parlamentarne monarhije namesto ustavne ne za dekoncentracijo in decentralizacijo oblasti. V vseh treh primerih je bilo ugotovljeno, da bi se z omenjenimi spremembami zmanjšale zgolj pristojnosti vlade in ministrov, zgolj v manjši meri pa bi lahko vplivale na kraljeve. Drugi vidik je bil seveda političen. Po definiciji je bilo namreč namestništvo dolžno ohranjati oblast mladoletnega kralja tako dolgo, dokler je sam ne začne izvrševati. Torej je bilo treba razrešiti dilemo, ali lahko namestništvo zaradi državnih interesov sproži tudi ustavno reformo. Tudi v času kraljeve mladoletnosti se namreč državno življenje ni prenehalo, ampak so nastajali novi in novi dogodki, ki jih je bilo treba sproti ocenjevati.⁴⁷

Glede vprašanja decentralizacije oblasti je bil najbolj konkreten Krbek, ki je v svojem mnenju zapisal, da tudi "radikalnejša decentralizacija uprave, ki bi ustvarila v posameznih delih države posebne upravne organe, neodvisne od centralnih ministrstev, ne bi pomenila zmanjševanja kraljevske oblasti". Tudi ti organi bi bili namreč po Krbekovem mnenju spričo monarhističnega principa

⁴⁶ Jovanović in Kostić sta bila med drugo svetovno vojno zagovornika četniškega gibanja in sta umrla v emigraciji, Ilića pa so ustrelili Nemci. Krbek se je pridružil partizanom in je bil vezni član med vodstvom Hrvaške kmečke stranke ter komunisti. Prim. Zdenko Radelić, *Hrvatska seljačka stranka 1941.–1950.* (Zagreb, 1996), str. 26. Po vojni je Krbek nadaljeval univerzitetno kariero v Zagrebu, med drugim pa bil imenovan tudi za dopisnega člana SAZU.

⁴⁷ UC, PPP, ekspertize Jovanovića, Ilića in Kostića (brez datumov).

Anton Korošec je bil slavnostni govornik na proslavi ob 30-letnici Kmečke zveze 8. avgusta 1938 na Brezjah (PAM, SI_EV_KETIS_0001_005, album 5)

odgovorni tudi kralju.⁴⁸ Ali je Krbek s tem mnenjem že vizionarsko napovedoval prihodnost, je težko reči. A dejstvo je, da je po ustanovitvi Banovine Hrvaške postal namestnik bana Ivana Šubašića, nekdanjega solunskega prostovoljca in kasneje Mačkovega tesnega sodelavca, ki je bil tudi glavni hrvaški zaupnik krone v pogajanjih o državni reformi.⁴⁹

V okviru svoje posredovalne misije je Korošec navezal stike tudi s Šubašićem. O tem priča Koroščevo pismo, ki se je ohranilo v zapuščini kneza Pavla na newyorški Univerzi Columbia. Gre za poročilo o Koroščevem sestanku s Šubašićem v Zagrebu 28. septembra 1937. Iz poudarkov pogovora je razvidno, da je Korošec govoril večinoma tudi v knezovem imenu. Uvodoma je Šubašić notranjega ministra vprašal, kako ocenjuje možnosti sporazuma med Mačkom in srbskimi strankami, ki so bile povezane v Združeni opoziciji. Korošec je odgovoril, "da če Združena opozicija misli zahtevati suspenzijo ustave, oktro-

⁴⁸ UC, PPP, Krbekova ekspertiza, 14. januar 1937.

⁴⁹ Tik pred marsejskim atentatom je Šubašić Mačku prinesel od Aleksandra zaupno sporočilo, da ga slednji namerava po vrnitvi iz Francije spustiti iz ječe in se nato z njim osebno pogovoriti (Maček, *Memoari*, str. 154–156).

iranje nove začasne ustave ali vsaj volilnega zakona, in če misli potem na konstituantno, v kateri bi bila sprejeta brez preglasovanja nova, federalistična ustava, je vse to nerealno". Po Koroščevem mnenju bi proti nastopili najbolj energično Jugoslovanska nacionalna stranka in vojska, "na koncu pa tudi vsak realen politik in državnik, ker bi to pomenilo skok v meglo, takšnega skoka pa ne sme nihče dovoliti, ki si želi to državo, njeno čast in njen ugled". Na Šubašičevo vprašanje, kako potem naprej, je minister odgovoril, da so v Združeni opoziciji tudi poštene ljudje, ki ne gledajo v daljno prihodnost, po drugi strani pa so v njej tudi takšni, ki si želijo zgolj prigrabiti oblast, nato pa se bodo izgovarjali, da ne morejo vsega uresničiti, kar so se obvezali, saj obstajajo prevelike ovire. Na vprašanje, kako naj ravnajo Hrvati, je Korošec odgovoril, "da ni druge realne poti, kot da zahtevajo vse tisto, kar je mogoče dobiti v okviru obstoječe ustave". To naj bi bila edina realna politika: "Kdor Hrvatom daje več, daje nekaj, česar ni." Na koncu je Šubašiča tudi zanimalo, kaj si o tem misli osebno knez. Korošec je odvrnil, da lahko samo ponovi, da knez o Hrvatih, Mačku in Šubašiču vedno najlepše misli in govori. Šubašič je nato pripomnil, da si ne bi želel izgubiti zaupanja njegovega visočanstva. Korošec je poudaril, da bi Hrvati s tem izgubili največjega in najbolj merodajnega prijatelja. Še enkrat je ponovil, da knez "ne bo proti temu, da bi dal Hrvatom vse, kar je mogoče dati v okviru sedanje ustave in kar ne bo šlo na račun mladega kralja in kar ne bo v škodo cele države". Poldrugo uro trajajoči pogovor je Korošec v pismu knezu ocenil pozitivno. Dobil je vtis, da je Šubašič odobral njegovo stališče in da ga bo zagovarjal tudi pri Mačku.⁵⁰

No, očitno Maček Šubašičevih nasvetov takrat ni poslušal. V začetku oktobra 1937 je bil namreč ustanovljen Blok narodnega sporazuma, v katerega sta se nekdanji stranki Kmečko-demokratske koalicije povezali z bivšimi demokrati, agrarci in glavnim odborom radikalne stranke. Blok se je nezadržno kreopil in Maček je sredi avgusta 1938 triumfalno obiskal Beograd.⁵¹ Stojadinović je postajal vedno bolj zaskrbljen. Toda Korošec ni popustil njegovim zahtevam, naj med pripravami na decembrske volitve z vladnimi pritiski onemogoči Mačkove ambicije.⁵² Stojadinović se je pritožil pri knezu, da bo Korošec "potolkel rekord kot liberalen minister za notranje zadeve". Po trditvah jugoslovanskega premiera je Koroščevo delovanje takrat menda obsojala tudi nemška diploma-

⁵⁰ UC, PPP, Koroščevo pismo Pavlu, 29. september 1937.

⁵¹ Djokić, *Elusive Compromise*, 161–167.

⁵² O poteku volitev po Stojadinovičevem receptu je z veliko mero skepse poročala tudi britanska diplomacija. Za občinske volitve leta 1936 je tako na primer poročala, da so bile korektno izvedene zgolj na Hrvaškem in v Dalmaciji, kjer je bila premoč opozicije očitna, poleg tega pa tudi na Slovenskem, kar je bila posledica Koroščevega velikega vpliva. Za ostale dele države so Britanci ocenjevali, da so bile volitve izvedene po "običajnih balkanskih metodah". Tako so v Moravski banovini "žandarji odigrali svojo običajno vlogo, rezultati pa so bili ponarejeni" (Avramovski, *Britanci*, str. 468).

Anton Korošec na proslavi v Beogradu na Banjici 6. septembra 1938 (PAM, SI_EV_KETIS_0001_002, album 2)

cija.⁵³ A Korošec je ostal korekten, čeprav je med volilno kampanjo jasno dal vedeti, da nasprotuje Mačkovi "ptičji kletki", kot je na enem od shodov poimenoval opozicijski blok.⁵⁴

Volitve v skupščino 11. decembra 1938 so potrdile, da Maček med Hrvati uživa malodane plebiscitarno podporo. Stojadinović je za vse krivil Korošca, češ da je šel predaleč, ko "je celo državnim uslužbencem dovolil, naj glasujejo, kakor hočejo". Korošec je odstopil in bil sredi januarja 1939 imenovan za predsednika senata. Toda Stojadinović se ni dolgo veselil, saj je kmalu nato izgubil knezovo podporo. Po Meštrovičevem pričevanju je Pavlu odprlo oči Stojadinovićevo paktiranje z italijanskim zunanjim ministrom Galeazzom Ciano. Za knezov okus je Stojadinović zašel pregloboko s fašističnimi manirami. Izvedel je, da je naročil celo 30.000 uniform za svoje privržence. Sodu pa so dno izbila lovska druženja s Ciano v Belju. Pavle je povedal Meštroviću, da si je Ciano nekoč zaželel ženo nekega srbskega višjega oficirja, Stojadinović pa mu je ugodil. V tem vzdušju sta menda sklenila dogovor, da bo Italija podprla razglasitev Velike Srbije in ji pomagala dobiti Solun ter pol Albanije, v zameno pa bi Stoja-

⁵³ Jacob B. Hoptner, *Jugoslavija u krizi 1934–1941* (Rijeka, 1973) (dalje: Hoptner, *Jugoslavija*), str. 145; Boban, *Sporazum*, str. 58.

⁵⁴ Djokić, *Elusive Compromise*, str. 184.

dinović ukazal izprazniti zahodne kraje. Knez je izvod tega sporazuma menda držal v rokah že naslednji dan.⁵⁵ O Stojadinovičevih spletkah je osebno obvestil Korošca, ki je seveda dobro razumel vsebino knezovega sporočila.⁵⁶

S padcem Stojadinovičeve vlade v začetku februarja 1939 in imenovanjem Dragiše Cvetkovića za novega ministrskega predsednika je reševanje hrvaškega vprašanja uradno postalo vladna prioriteta. Povod za Stojadinovičev odhod so bile žalitve na račun Hrvatov v beograjski skupščini, pri čemer je pomembno vlogo pri demontaži vlade odigral prav Korošec, ki očitno ni pozabil, da ga je Stojadinović odstranil iz vlade in ga umaknil na mesto predsednika senata. V odstopni izjavi, ki jo je peterica ministrov, med njimi tudi Cvetković, 3. februarja 1939 podpisala kar v Koroščevem stanovanju (na *Ulici kralja Milutina* 21), je bil kot glavni razlog za njihov odhod navedeno, da Stojadinovičeva vlada preprečuje sklenitev sporazuma s Hrvati.⁵⁷

Z odstranitvijo Stojadinovića je bil torej Korošec tisti, ki je odločilno odprl tudi vrata za reševanje hrvaškega vprašanja. Seveda je to lahko storil samo ob knezovi naklonjenosti. 2. aprila 1939 se je Cvetković pripeljal k Mačku v Zagreb najprej na vljudnostni obisk, naslednji dan pa sta začela s pogajanjmi.⁵⁸ Srečanju je veliko pozornosti namenil tudi slovenski tisk. *Slovenec* je pogovore toplo pozdravil, saj da "za sporazum govorita srce in pamet". Kot je zapisal avtor uvodnika, je sporazum že od nekdaj živel v duši Slovencev, Hrvatov in Srbov:

Za sporazum govori srce, ker je sporazumevanje med brati nekaj naravnega. Naj je bilo v preteklih 20 letih ali tudi še prej med nami že karkoli, končno vendar vsi čutimo, da smo si medsebojno bližji kot s komurkoli, ki živi okrog nas. /.../ Če bi se odkrhnili le en del, se bodeta obdrobila in okrnila tudi ostala dva dela, ki bi brez tretjega ne mogla več dolgo držati svoje sedanje posesti.

Sporazum pa naj bi narekovala tudi pamet, še zlasti v luči zaostrenih mednarodnih okoliščin:

Ni še dolgo tega, kar je angleški zunanji minister opozoril gotove evropske države, da bi pri sedanjem stanju mednarodne politike razpoke v njih državni zgradbi mogle postati zelo usodne, ter naj se zaradi tega podvizajo, da jih hitro zamaše. Vsaka špekulacija s tem, da bo potem onemu bolje, ako se znebi ostalih dveh in ostane sam, je najusodnejša zmota. Če se sporazumemo, bomo mi ostali gospodarji na tem krasnem prostoru Evrope, brez sporazuma pa bomo prej ali

⁵⁵ Prim. Meštrović, *Uspomene*, str. 255; Jurčec, *Skozi luči in sence*, III, str. 177.

⁵⁶ Krošelj, "Dr. Korošec, sporazum s Hrvati", str. 104.

⁵⁷ Hoptner, *Jugoslavija*, str. 146–150.

⁵⁸ Boban, *Maček*, II, str. 34.

slej na svoji lastni zemlji hlapčevali tujcu.

Kot svarilo je Koroščevo glasilo izpostavilo češkoslovaški primer:

Komu gre sedaj bolje? Kako je s Čehi, ki so mislili, da morajo Slovaki najprej postati Čehi, da jim bodo enakovredni bratje? In kako je s Slovaki, ki so mislili, da jim samostojna država prinese vso srečo? Kakšna je ta 'samostojna' Slovaška, od katere si močnejši sosedje še kar naprej režejo najboljše dele? Kdo je odnesel dobiček od nesloge slovanskih bratov?⁵⁹

Poročanje *Slovenca* o potrebi po sklenitvi hrvaško-srbskega sporazuma ne pušča nobenih dvomov, da je zbliževanje vladnih in Mačkovih stališč takrat podpiral tudi Korošec. Če pustimo ob strani nekoliko sentimentalno zaklinjanje k slogi treh južnoslovanskih bratov, so ključni razlog za takšno držo zunanjepolitične razmere. Sklicevanje na britanskega zunanjega ministra lorda Halifaxa seveda ne preseneča. Zanimivo pa je poudarjanje negativnih izkušenj Čehov in Slovakov. Slovaška politika navezave na Hitlerja očitno v Koroščevi stranki (še) ni uživala simpatij.

Podroben potek pogajanj med Mačkom in Cvetkovićem je bil v literaturi že večkrat opisan.⁶⁰ Že aprila sta se sporazumela glede glavnih točk sporazuma, vendar se je zaradi zadržkov dvora vse skupaj zavleklo do srede avgusta. Glavni kamen spotike je bilo vprašanje ozemeljskega obsega bodoče Banovine Hrvaške, manj razhajanj pa je bilo glede definicije njenih kompetenc. Besedilo sporazuma je pripravljala skupina pravnih strokovnjakov, pri čemer je na vladni strani glavno vlogo igral minister Mihailo Konstantinović. Od pravnikov, ki jih je konzultiral že Korošec, sta sodelovala tudi Ilić in Krbek, ki je deloval po Mačkovih usmeritvah, medtem ko Jovanovića niso pritegnili k sodelovanju in je bil nato eden glavnih nasprotnikov sporazuma. Poleg Ilića je imel pomembno vlogo v Konstantinovićevi ekipi tudi profesor na beograjski pravni fakulteti Đorđe Tasić, ki je v dvajsetih letih predaval tudi na ljubljanski univerzi.⁶¹

Zdi se, da je Korošec Konstantinovićevo znanje zelo cenil, čeprav se je slednji znotraj vlade kmalu profiliral v njegovega ključnega nasprotnika.⁶² Ni bil usmerjen negativno samo do Korošča, ampak sploh do slovenskih "klerikalcev". Ko so se pozno pomladi 1939 začela kazati prva razhajanja med Korošcem in Mačkom glede ustanovitve nove hrvaške enote, je sicer Konstantinović še delil Koroščeve pomisleke o njenih kompetencah in obsegu, nato pa se je

⁵⁹ "K zagrebškimi razgovorom," *Slovenec*, 4. 4. 1939, št. 78a, str. 1.

⁶⁰ Prim. Boban, *Sporazum*, 145–190.

⁶¹ Mihajlo Konstantinović, *Politika sporazuma. Dnevniške beleške 1939–1941. Londonske beleške 1944–1945* (Novi Sad, 1998), str. 13, 17 in 53 (dalje: Konstantinović, *Politika*).

⁶² Jurčec, *Skozi luči in sence*, III, str. 237.

Knez Pavle Karađorđević (Wikimedia Commons)

postopno vse bolj postavljaj na hrvaško stran.

Na sestanku 1. maja 1939 so se s strokovno komisijo sestali trije prvaki Jugoslovanske radikalne zajednice: Cvetković, Korošec in Mehmed Spaho, ki je kot voditelj muslimanov igral zelo pomembno vlogo v jugoslovanski državi že od njene ustanovitve naprej. Slednjega je zmotilo Mačkovo prisvajanje okrajev Bugojno, Konjic in Stolac ter vzhodnega Mostarja: "Dvajset let nas Maček posi-

ljuje s pravico /.../, zdaj pa bi želel vzeti muslimanske okraje." Korošec je bil glede Mačkovih zahtev še ostrejši: "Obnaša se kot Hitler, razbojniško: kjer vidi nekaj svojih, si vzame cel kraj." Cvetković je Mačka vzel v bran, češ da je slednji sprva zahteval plebiscit v vseh "prečanskih" pokrajinah, a se mu je nato le odpovedal v Vojvodini in delu Dalmacije. Vse prisotne je neprijetno presenetil zemljevid, na katerem je Maček lastnoročno narisal meje bodoče hrvaške enote. Korošec je bil ob tem zadržan do nadaljevanja pogajanj, Spaho pa je ugotovil, da tako pač več ne gre naprej. Cvetković je spet branil Mačka, češ da je pod pritiskom hrvaških "frankovcev", zato zahteva v javnosti več, kot ve, da mu pripada. Korošec je pristopil h Konstantinoviću in se na Mačkovi karti zanimal, kakšna je etnična struktura severne Dalmacije in sosednjih hrvaških okrajev. Zviti Korošec je to seveda dobro vedel, a je s spraševanjem želel vzbuditi pozornost glede srbskega etničnega značaja omenjenih ozemelj. Zanimiva je bila tudi simbolična debata glede naziva nove tvorbe. Medtem ko je Maček v osnutkih pisal "banovina Hrvaška" z veliko začetnico "H", je Cvetković zagovarjal ravno obratno: "Banovina hrvaška". Ko je Cvetković dejal, da ni mogel odvrniti Mačka od njegovega načina pisanja imena, je Korošec pribil, "da bomo mi pisali uradno z malim h".⁶³

Po pričevanju Joška Krošlja, Koroščevega nekdanjega osebnega tajnika, nato pa urednika *Slovenca* v Beogradu, je Cvetković predsednika senata redno obveščal o poteku pogovorov. Torej je bil Korošec s pogajanjem "na tekočem". Ne gre pozabiti, da je njuno zavezništvo segalo še v čas, ko je Korošec zasedel po atentatu na Radića premiersko mesto in je Cvetkovića v vlado pritegnil kot ministra za vere.⁶⁴ Toda sčasoma je Cvetković očitno vse bolj podlegal Mačkovim argumentom, njegovi sestanki s Korošcem pa so postajali zgolj formalnost.

Po Mačkovem pričevanju je imel enega ključnih pogovorov s Cvetkovićem v prvi polovici avgusta 1939 v salonskem vagonu na postaji v Zidanem Mostu.⁶⁵ Pomembna je bila tudi spontana večerja 14. avgusta na Mačkovi posesti v Kupincu, ki jo je Konstantinović označil za "slavje, na katerem se spravljajo sprti bratje". Malo zatem sta sicer skupaj s Cvetkovićem obiskala tudi Korošca v Begunjah, kjer je običajno preživel poletja, a je sestanek trajal zgolj pol ure.⁶⁶ Maček je takrat v intimnejših družbah o Korošču govoril z veliko mero nezaupanja, ob neki priložnosti ga je imenoval celo za "gangsterja". Podobno nezaupljiv je bil tudi do Spahe. Vprašanje sporazuma naj bi bilo po Mačkovem mnenju vezano zgolj na srbsko-hrvaške odnose, Slovenci pa naj bi bili drugotnega pomena. Jugoslovanski problem naj bi se torej rešil zgolj z "dualističnim razumevanjem". Mačkovo časopisje je pisalo, da Slovenci ne morejo sodelovati pri vprašanjih, ki

⁶³ Konstantinović, *Politika*, 20–21.

⁶⁴ Krošelj, "Dr. Korošec, sporazum s Hrvati", str. 105–106.

⁶⁵ Maček, *Memoari*, str. 191; Boban, *Maček*, II, str. 63.

⁶⁶ Konstantinović, *Politika*, str. 29.

jih menda neposredno ne zadevajo. Za njih naj bi bilo čisto dovolj, če bi lahko ohranili dotedanji položaj.⁶⁷ Prav takšno, "dualistično" izključevanje Slovencev pa je bila Koroščeva največja nočna mora, saj je svojo politiko tradicionalno gradil na vlogi nekakšnega jezička na tehtnici med Beogradom in Zagrebom.⁶⁸ Tudi odgovor na vprašanje, v kateri del napovedane dualistične zgradbe, če bi do nje prišlo, bi posledično vključili Dravsko banovino, je bil na dlani. Vsaj geografski razlogi so govorili v prid velikohrvaški rešitvi.

Zdi se, da je vsaj sprva tudi knez Pavle precej skeptično ocenjeval nenehno povečevanje Mačkovih pogajalskih zahtev. Ko mu je Šubašić na avdienci konec marca 1939 dejal, da Hrvati zahtevajo svoje "zgodovinske meje", je Karadorđević z neprikritim sarkazmom vprašal: "Ali mislite [meje] iz devetega ali enajstega stoletja?" Toda Šubašić se ni dal zmesti in je pojasnil, da je imel v mislih tiste iz 14. stoletja. Pavle je nato nejevoljno pripomnil, da Maček v Bosni in Hercegovini nima podpore niti pri katoliških patrih.⁶⁹ Toda sčasoma je tudi knez nehal postavljati takšna vprašanja. V to so ga prisilile mednarodne okoliščine, saj je menil, da je državo potrebno zaradi zunanjih nevarnosti državo čimprej konsolidirati.

V nedeljo, 20. avgusta 1939, sta se Maček in Cvetković v zagrebških banskih dvorih končno uspela zediniti glede besedila sporazuma. Pogajanja so bila po Mačkovem pričevanju sklenjena točno ob polnoči.⁷⁰ Po pričevanju Jurčeca je bil Korošec že isti dan obveščen o uspešnem poteku pogajanj. Tisto avgustovsko nedeljo je Korošca vest o sprejetem sporazumu doletela med kramljanjem za omizjem v Begunjah, kjer sta mu družbo poleg Jurčeca delala tudi Fran Saleški Finžgar in ban Marko Natlačen:

Iz hiše je pritekel do Korošca njegov osebni tajnik in mu povedal na uho, da ga kličejo na telefon. Videlo se je, da je Korošec že čakal. Ni bilo dolgo. Vrnil se je zelo razvnet in nam dejal: 'Gospoda, končano je; pravkar sem prejel sporočilo, da je sporazum med Srbi in Hrvati dosežen. Na današnji seji so dosegli sporazum pri sestavi končnega besedila /.../'.

Pričakovati je bilo, da bo v tem zgodovinskem trenutku našel priložnostno besedo pisatelj Finžgar, a je ni: "Vse je še molčalo, ko se je Korošec obrnil proti meni: 'No, čujte, vi povejte tiste Prešernove verze: Žive naj vsi narodi /.../'." Jurčec jih je povedal, Korošec pa je odobravajoče pritrdil: "Tako je /.../ Ne vrag, le

⁶⁷ Boban, *Sporazum*, str. 261–263.

⁶⁸ Prim. Grdina, "Anton Korošec", str. 225–226.

⁶⁹ Djokić, *Elusive Compromise*, str. 193–194.

⁷⁰ Maček, *Memoari*, str. 191.

sosed bo mejak /.../."⁷¹

Zdi se, da so bili Prešernovi verzi ki jih je Korošec spontano predlagal zbra-nemu omizju, le nekoliko pre zgodaj izrečeni. Korošec je sicer vedel za pogovo-re med Cvetkovičem in Mačkom o pripravi sporazuma,⁷² a razvoj dogodkov v naslednjih dneh je pokazal, da vsebine dogovora ni poznal. Težko je oceniti, v kolikšni meri je bila to posledica njegove odločitve, da med samimi pogajanjmi ne kviri igre še z izražanjem slovenskih zahtev. Miha Krek, eden od dveh Koroščevih ministrov v vladi, ki se je takrat v Koroščevi senci še kalil kot politik, je zaman čakal navodil, kdaj naj sproži podobne slovenske zahteve na vladi. Po podpisu sporazuma pa mu je Korošec menda dejal: "Voza nikdar ne smeš preobložiti, sicer se ti zlomi os in obtičiš. Hrvatsko vprašanje je bistveno tudi za našo bodočnost." Na pripombo, da bodo ljudje to težko razumeli, je odvrnil: "Razumeli bi šele tedaj, če bi videli in doživeli strahotno nesrečo, ki lahko nastane za nas iz srbsko-hrvatskega sovraštva. Tega nas pa Bog varuj."⁷³

Knez je naposled 24. avgusta 1939 med avdienco na Brdu sprejel predlog sporazuma, ki je bil uradno podpisan 26. avgusta. Sporazum se je sicer opiral na 116. člen ustave, ki je kroni z naknadno potrditvijo skupščine omogočal, da v razmerah, ko so ogroženi javni mir, varnost in javni interes izdajačasne uredbe za celotno državo ali samo za njene dele. Mačku je res uspel veliki met. V enem od kasnejših pogovorov mu je Konstantinović celo zabrusil, da so Hrvati dobili s sporazumom več, kot jim je dajala pogodba z Madžari leta 1868, s katero so dokazovali kontinuiteto svoje državnosti.⁷⁴

Krošelj je v enem od spominskih zapisov poudaril, da je bil Korošec ob seznanitvi z besedilom sporazuma razočaran in se je čutil prevaranega. Sporazuma ni preprečil, a tudi slabe volje ni skrival.⁷⁵ Že na dan podpisa je h Korošču v Begunje priromal velik del ministrske ekipe pod Cvetkovičevim vodstvom, čeprav brez Mačka.⁷⁶ Cvetković je takrat Korošču zatrdil, da bodo vse, kar je s sporazumom zagotovljeno Hrvatom, dobili tudi Slovenci. Korošec je njegovo poročilo pospremil z besedami: "Dobro, dobro! Naj bo srečno!" Vendar se je kmalu pokazalo, da je Cvetković slovenskega voditelja zavedel. Ko je namreč predstavnik centralnega tiskovnega urada v Ljubljani Pavle Grubišić Korošču prebral besedilo, je slednji doživel hladen tuš: "Ali za Slovence ni nič določeno?" Prosil je, da mu ga še enkrat prebere, tokrat počasneje. Koroščev komentar je

⁷¹ Jurčec, *Skozi luči in sence*, III, str. 241–242.

⁷² Krošelj, "Dr. Korošec, sporazum s Hrvati", str. 105.

⁷³ Miha Krek, "Dr. Anton Korošec", v: *Zbornik Svobodne Slovenije 1951*, str. 69–72, tu 72.

⁷⁴ Konstantinović, *Politika*, str. 233. Prim. Oton Ambrož, "Hrvatsko vprašanje je zopet v ospredju", v: *Zbornik svobodne Slovenije 1975*, str. 158–177, tu 161–162.

⁷⁵ Krošelj, "Dr. Korošec in Hrvati", str. 100.

⁷⁶ "Ministri pri dr. Korošču," *Slovenec*, 27. 8. 1939, št. 195, str. 2.

bil: "Prevarili so me. Toda to se jim bo maščevali [pravilno: maščevalo]." Naslednji dan je Grubišiču in njegovemu kolegu iz tiskovnega urada Bošku Bogdanoviću na kosilu v Begunjah ponovil, da je sporazum podprl, ker je verjel Cvetkovićevim zagotovitom glede pravic Slovencev, sicer bi storil drugače.⁷⁷

To seveda ni bila prva politična prevara, ki jo je moral Korošec doživeti v dvajsetletni jugoslovanski državni zgodovini. Vendar slovenski prvak svojega odnosa do Hrvatov ni oblikoval na podlagi trenutnih negativnih čustev, ampak je tudi v tem primeru prevladala njegova realna politika. V njenem okviru je bila glavna stalnica ohranitev Jugoslavije kot garanta avtonomnega razvoja slovenskega naroda. In Korošec je dobro vedel, da Jugoslavije brez Hrvatov ni mogoče ohraniti.⁷⁸

Prevarane so se čutili tudi muslimanski politiki. S smrtjo Mehmeda Spahe 29. junija 1939 je Korošec izgubil dolgoletnega zaveznika, ki je podobno kot on sodil v krog ustanovnih očetov Jugoslavije. Novi muslimanski politični vodja je postal Džafer Kulenović, ki je glede reorganizacije države zagovarjal predhodnikovo linijo. Nezadovoljni pa so bili tudi v vrstah srbskih opozicijskih strank. Maček se je dokaj lahkotno odpovedal Bloku narodnega sporazuma, pri čemer se je pokazala velika razlika v pogledih na prihodnost države med njim in nekdanjimi opozicijskimi partnerji iz Srbije. Če so slednji še naprej zahtevali odpravo oktroirane ustave in vrnitev k izvornim načelom parlamentarne demokracije, Mačka to vprašanje ni (več) skrbelo.⁷⁹ Pokazalo se je, da je bila ustanovitev Banovine Hrvaške precej lažje dosegljiva na podlagi kompromisov s Cvetkovićem in knezom Pavlom. Slednji je najbolj trdno vztrajal prav pri tem, da se ustave v času kraljeve mladoletnosti ne sme spreminjati. Mačku je bilo jasno, da je bolje pustiti leva, naj spi.

Korošec in njegovi somišljeniki so se morali sprijazniti s tem, da bo potrebno do podobnega sporazuma, kot je uspel Mačku, šele priti. Možnosti za izpolnitev tega cilja sprva vseeno niso bile slabe. Najprej je treba ugotoviti, da je bila 26. avgusta 1939 poleg *Uredbe o ustanovitvi Banovine Hrvaške* sprejeta tudi *Uredba o razširitvi predpisov za hrvaško banovino na ostale banovine*, ki je vsaj teoretično omogočala tudi ustanovitev Banovine Slovenije.⁸⁰ Poleg tega je v Cvetković-Mačkovi "vladi narodnega sporazuma" sodeloval tudi slovenski del Jugoslovanske radikalne zajednice, ki ga je v Beogradu predstavljal gradbeni

⁷⁷ Krošelj, "Dr. Korošec in Hrvati", str. 100.

⁷⁸ Prunk je v okviru svoje tehtne ocene takratno Koroščevo držo takole povzel: "V narodnem sporazumu, za katerega si je prizadeval v letu 1939, so ga zaigrali in obšli. Sklenjen je bil samo srbsko-hrvaški sporazum Cvetković-Maček. V zadnjem letu življenja si je, znova minister, prizadeval za uravnoteženje slovenske politike v odnosu do Beograda in Zagreba, to je za prijateljstvo s Hrvati, kar so mu ti ob smrti priznali." (Prunk, "Politični profil", str. 51).

⁷⁹ Djokić, *Elusive Compromise*, str. 210.

⁸⁰ Besedilo uredbe je objavil *Slovenec*, 27. 8. 1939, št. 195, str. 2.

minister Miha Krek.⁸¹ Verjetno pa tudi Korošču, ob vseh njegovih izkušnjah in vplivu, ni bilo mogoče odrekati sposobnosti, da doseže ustanovitev Banovine Slovenije.

Slovenčev uvodnik 30. avgusta 1939, posvečen sklenitvi sporazuma, zato sploh ni kazal Koroščeve slabe volje, ampak mu je nasprotno pripisal celo velike zasluge za zgodovinski dogovor:

Naš narodni voditelj se je zanj boril vseh dvajset let, kar obstoja nova jugoslovanska država, tako, kadar je bilo zastopstvo slovenskega naroda v opozici[ji], kakor takrat, ko je z namenom, da s svojim sodelovanjem doprinese k evoluciji države v smislu enakopravnega položaja njenih treh narodnih enot, bilo po svojih silah udeleženo pri vodstvu državnih poslov.

A glavna poanta uvodnika je bil poudarek, da "daje druga uredba tudi Slovencem pravico do enake samouprave, kakor so jo dobili Hrvati". S tem je bila "zakonito priznana in v temelju izrečena tudi pravica slovenskega naroda do najširše samostojne zakonodajne notranje uprave v političnem in gospodarskem ter kulturnem pogledu v skupni državi s Srbi in Hrvati". Do oblikovanja slovenske "narodne samooblasti" naj bi prišlo "ob svojem času v smislu naših posebnih razmer in potreb", izhajala pa naj bi "iz načela, da smo Slovenci prav tako svoj narod, kakor so Hrvati, ki so dobili svojo banovino na tej podlagi".⁸² 10. septembra 1939 je o tem razpravljal pod Koroščevim predsedstvom banovinski odbor Jugoslovanske radikalne zajednice, kmalu nato pa sta bili v Ljubljani ustanovljeni posebni komisiji: ena za politično-pravna, druga pa za finančna vprašanja. Ti dve naj bi nato podali predloge državni komisiji, ki so jo sestavljali Konstantinović, Marković, Krek in podban Dravske banovine Stanko Majcen. Ustanovitve Banovine Slovenije pa takrat ni podpiral samo slovenski del Jugoslovanske radikalne zajednice, ampak tudi slovenski privrženci Jugoslovanske nacionalne stranke.⁸³

Krek je na sestanku 16. septembra 1939 zahteval od Konstantinovića ustanovitev Banovine Slovenije po identičnem predpisu, kot je bila hrvaška. Razpoloženje med Slovenci je orisal v temnih barvah: "Hrvati, ki so bili proti državi, so dobili vse, državotvorni Slovenci pa nič." Nezačuden je vladalo tudi zaradi sestave vlade, saj so imeli Slovenci v njej zgolj enega ministra, čeprav bi jim morala po sporazumu pripadati dve mesti. Krek je dejal, da je sedaj zgolj z enim slovenskim članom v državi vlada Srbov, Hrvatov in Slovencev, ne pa več Slovencev. Proti Korošču naj bi se oblikovala nova ljudska stranka. Ob vsem tem je

⁸¹ "Vrnitev ministra dr. Kreka", *Slovenec*, 29. 8. 1939, št. 196, str. 2.

⁸² "Sporazum in Slovenci", *Slovenec*, 30. 8. 1939, št. 197, str. 1.

⁸³ Boban, *Maček*, II, str. 231.

Korošec zahteval čimprejšnjo širitev uredbe o Banovini Hrvaški tudi na Slovenijo. Krek je na to temo govoril tudi z Mačkom, ki menda ne bi imel "nič proti", ampak je izrazil skepso, če bodo Srbi tudi Slovincem dovolili "državnopravne attribute". Čeprav ni vedel, kaj je imel Maček s tem v mislih, je bilo sklepati, da gre za določilo, po katerem mora ban podpisati vsak pisni akt kraljevske oblasti iz delokroga Banovine Hrvaške. Konstantinović se je v pogovoru s Krekom delal, kot da o tem nič ne ve. A v pogovoru s pravosodnim ministrom Lazarjem Markovićem 19. septembra 1939 je odkril prave karte. Ko mu je Marković dejal, da je potrebno tudi Slovincem dati enako banovino kot Hrvatom, je Konstantinović to zavrnil. Deloma bi se lahko pogovarjali o širitvi kompetenc, nikakor pa ne o enakem položaju bana, odgovornega saboru, ali pa o posebnem upravnem in računskem sodišču. Po mnenju Konstantinovića tudi ne bi smelo izgledati, "kot da so Slovenci dobili kar tako nekaj, kar so Hrvati dolgo čakali".⁸⁴

Najbolj podrobno je zahteve po ustanovitvi Banovine Slovenije v članku septembra 1939, nato pa še v posebni knjižici, ki je izšla leta 1940, utemeljil Andrej Gosar. Uvodoma je poudaril, da je sklenitev sporazuma s Hrvati brez Slovencev zdramila marsikoga, "ki se je prej slepo udajal upanju, da se bo vse tako rekoč samo po sebi tudi za nas dobro izteklo". Tudi za Slovence naj bi minila "doba lenega in brezbriznega čakanja in zaupanja", da bodo drugi poskrbeli za njihove želje. Gosar je ugotavljal, da je sporazum "razdelil državo v dva velika dela, srbskega in hrvaškega, medtem ko je Slovenija ostala nekaj privesek srbskega dela Jugoslavije". Zavrnil je trditve, da se lahko Slovenci zadovoljijo z obstoječim stanjem, češ da se tudi Srbi morajo sprijazniti z banovinami, ki imajo manjše pristojnosti od hrvaške:

Zato bi bila vsakršna primerjava Slovenije s katerokoli banovino v Srbiji v tej zvezi nesmiselna ter bi pomenila popolno preziranje vseh tistih narodnostnih, kulturnih, geografskih, gospodarskih in socialnih dejstev in okolnosti, zaradi katerih smo se vseh dvajset let borili za primerno samostojnost in resnično enakopravnost v državi.

Opozoril je tudi na potrebo, "da se vrhovna uprava srbskega dela države strogo loči od skupne državne uprave". Srbi so namreč spričo prevlade v osrednjih oblastnih organih v Beogradu še vedno lahko izvajali precejšen vpliv na državne in banovinske zadeve zahodno od Banovine Hrvaške. Torej so po Gosarjevem mnenju v novi državni ureditvi prav Slovenci potegnili najkrajšo. Pri osrednji oblasti so bili namreč še naprej "tako rekoč brez vpliva in veljave, doma pa nimamo po sedanjí centralistični ureditvi nikake možnosti, da bi se

⁸⁴ Konstantinović, *Politika*, str. 49–50.

razmahnili in zaživelci dovolj intenzivno narodno in politično življenje". Nastala je namreč državna ureditev, ki je Slovence izolirala: "Tako smo proti svoji volji postali nekak mrtev del državne celote brez pravega skupnega in brez zadostnega lastnega življenja." Gosar je tako zahteval dokončanje reorganizacije kraljevine tako, "da se Slovenija na eni in ves srbski del države kot ena sama celota na drugi strani postavijo v isto vrsto z novo hrvaško banovino, da dobe enak državnopravni položaj in enake pravice in dolžnosti, kot jih sporazum daje nanovo ustanovljeni hrvaški banovini".⁸⁵

Če seveda izvzamemo položaj v Stari Južni Srbiji, kjer so verjetno koso-vski Albanci in Makedonci Slovincem njihove pravice močno zavidali, se je treba strinjati z Gosarjem, da je bil položaj Slovencev po sporazumu med Cvetkovičem in Mačkom v bistvu slabši kot pred njim. Nastala je neke vrste asimetrična federacija, v kateri so Slovenci delovali kot nekakšen privesek Banovine Hrvaške, ozemeljsko ločen od preostanka države. Gosarjev predlog je bil, da se državo rekonstruira v trialističnem smislu. Sicer je priznaval, da bi bilo potrebno upoštevati tudi posebne potrebe in zahteve določenih pokrajin, zlasti Bosne in Vojvodine. A to ne pomeni, da je zagovarjal popolno federalizacijo države v smislu Mačkovih zahtev na predvečer kraljeve diktature. Načeloma naj bi bila trialistična reorganizacija manj zahtevna, a tudi ta se je začela odmikati. Notranjepolitične in zunanjepolitične okoliščine so se hitro spreminjale, kar je oteževalo izpolnitev slovenskih državnopravnih načrtov.

Enega od razlogov, da je Korošec kljub razočaranjem sporazum le podprl, je treba iskati v mednarodni politiki. Tik pred podpisom sporazuma je Korošec menda že vedel, da se pripravlja pakt med nacisti in sovjeti, ki je bil najprej usmerjen v delitev Poljske.⁸⁶ Spričo zapletov v mednarodnem prostoru je bil tudi Korošec pripravljen še nekoliko počakati. Druga ovira za nadaljnjo decentralizacijo pa je bila notranjepolitična. Proti sporazumu je nastopila vplivna skupina srbskih intelektualcev, med njimi Srbski kulturni klub, ki ga je vodil Slobodan Jovanović. Torej isti pravnik, ki je pred dvema letoma za Korošca izdelal mnenje o možnosti ustavnih reform, po nasvete pa se je k njemu zatekal tudi pokojni kralj. V pogovoru z Meštrovičem je nekaj dni po sklenitvi sporazuma dejal, da ta Srbov ne obvezuje, saj ga je podpisal "en cigan". Sploh je obžaloval, da so se Srbi leta 1918 odločili za Jugoslavijo, namesto da bi že takrat Srbija zgolj razširila oblast na "prečanske srbske pokrajine", Hrvate pa prepustila lastni usodi.⁸⁷

Po mnenju srbskih kritikov je bila v državi vzpostavljena neenakopravnost, saj so hrvaški ministri lahko odločali o vseh zadevah, prenesenih na Banovino

⁸⁵ Andrej Gosar, *Banovina Slovenija* (Ljubljana, 1940), str. 3–7.

⁸⁶ Jurčec, *Skozi luči in sence*, III, str. 242–243.

⁸⁷ Meštrovič, *Uspomene*, str. 257.

Hrvaško, tudi v drugih banovinah. V Beograd so skupaj z ministri prišle njihove ekipe, da bi izvedle po posameznih ministrstvih prenos pristojnosti za zadeve, ki so bile sedaj v domeni banovine. Po eni strani se nihče drug ni smel vmešavati v zadeve Banovine Hrvaške, po drugi strani pa je Hrvaška kmečka stranka nastavljala svoje kadre po resorjih kot nekakšno "hrvaško kontrolo". A to še ni bilo vse. Mačku je hkrati z ustanovitvijo Banovine Hrvaške uspelo doseči še več koncesij. Postal je podpredsednik Cvetkovićeve vlade, dosegel pa je tudi razpustitev skupščine, izvoljene na decembrskih volitvah preteklo leto. Sedaj je zahteval, da se volitve izvedejo pred nadaljnjo reorganizacijo države. Nasprotno je Koroščeva stranka zahtevala najprej ustanovitev Banovine Slovenije, šele nato pa je bila pripravljena iti na volitve. Ker pa so bili razveljavljeni tudi zakoni o volitvah narodnih poslancev, tisku, zborovanju in združevanju, teh ni bilo mogoče organizirati. Brez potrditve novega stanja v narodni skupščini, kot je določal 116. člen ustave, pa je bila tudi Banovina Hrvaška zgolj začasna tvorba.⁸⁸

Kljub temu se je Maček obnašal, kot da bo nova ureditev večna. Celó več, v pogovoru s kraljevim namestnikom Perićem 1. novembra 1939 se je menda zavzel, da se hrvaško-srbski dualizem v državi ohrani, Slovenijo pa bi vključili kar v – Banovino Hrvaško. Med tako razširjeno Hrvaško in preostankom države pa naj bi bila zgolj neke vrste personalna unija.⁸⁹ Ne samo Maček, tudi nekateri drugi vplivni člani vodstva stranke so zagovarjali dualistično Jugoslavijo. Med njimi velja omeniti Juraja Krnjevića in Augusta Košutića, ki sta med diktaturo zapustila državo in delovala v emigraciji. Mačku sta sugerirala, da lahko pristane na dualistično državno ureditev po vzoru na Avstro-Ogrsko, vendar se je treba izogibati sklicevanju na to analogijo, da ne bi razburili Beograda.⁹⁰

Korošču se je torej na večer življenja zgodovina ponovila kot farsa. Ko je bil še v dunajskem parlamentu, je namreč neusmiljeno kritiziral dualistično avstro-ogrsko ureditev in se hudoval zaradi politike ogrskih vladnih krogov na Hrvaškem.⁹¹ Sedaj pa je bil naenkrat soočen z možnostjo preureditve Jugoslavije v neke vrste Srbo-hrvaško monarhijo, le da so tokrat hrvaški politiki očitno pozabili na njegove zasluge iz habsburških časov. In če je nekoč zagovarjal trialistično reformo Avstro-Ogrske, se je sedaj spet zavzemal za oblikovanje treh državnopravnih enot, seveda v precej ožjih geografskih koordinatah. Bistvena razlika je bila tudi v tem, da je velikoavstrijski trializem temeljil na povezovanju Slovencev in Hrvatov, jugoslovanski pa na njihovi ločitvi. Zadeve so jeseni 1939 očitno ušle nadzoru in Korošec je začel pritiskati na Cvetkovića, naj pohiti z

⁸⁸ Krošelj, "Dr. Korošec, sporazum s Hrvati", str. 109.

⁸⁹ Konstantinović, *Politika*, str. 65.

⁹⁰ Djokić, *Elusive Compromise*, str. 95–96.

⁹¹ Prim. Feliks J. Bister, *Anton Korošec, državnozbornski poslanec na Dunaju. Življenje in delo 1872–1918* (Ljubljana, 1992).

izpolnitvijo slovenskih zahtev.

3. novembra 1939 so se v vladnih prostorih srečali Cvetkovičevi ministri, vendar brez hrvaških kolegov. Tema izjemno zanimivega sestanka, na katerega je v znani monografiji o "varljivem kompromisu" opozoril Dejan Djokić, je bila nadaljnja reorganizacija države. Cvetković je uvodoma ugotovil, da bi jo morda lahko preložili na čas, ko bo kralj polnoleten. Korošec je temu nasprotoval, "ker stvarnost zahteva rešitev". Marković je dejal, da bi v tem primeru tudi Srbiji moral biti odobren novi status. Korošec je odvrnil:

Nisem samo Slovenec, ampak tudi Jugoslovian, in zato [menim, da] je te zadeve potrebno postaviti na dnevni red, da vidimo, kaj pripada [posameznim] plemenom in kaj [državi kot] celoti. Vsa ta vprašanja zahtevajo hkratno odločitev, sicer ne bo znano, kje je celota in kaj je ostalo od nje.

Cvetković se je takšnemu razmišljanju postavil po robu: "Ne morem sprejeti ločene Hrvaške, ločene Slovenije /.../, in da samo Srbija ostane Jugoslavija." Vodja agrarcev Milan Gavrilović je poudaril, da je potrebno tudi za druge narediti enako, kot so dosegli Hrvati. Izrazil je skrb o težavnosti preobrazbe države, še zlasti zaradi problemov Bosne, Črne Gore in Vojvodine. Toda rešitev naj bi bila možna in nujna. Zavzel se je za takojšnjo rešitev pravnega položaja Slovenije, ampak treba bi se bilo posvetiti tudi srbskemu vprašanju. Po mnenju Kulenovića bi razdelitev države na tri enote "ubilo celoto". Treba bi bilo upoštevati čustva in običaje ljudi, zato si tudi Bosna in Hercegovina, ki je stoletja žive la lastno življenje, zasluži posebno enoto. Gavrilović se je zavzel za trializem, pri čemer bi dobila Bosna poseben položaj znotraj ene od treh enot, srbske. Cvetković je dejal, da bi v tem primeru Hrvati morali vrniti občine, ki sodijo v morebitno četrto enoto. Marković je ustanovitvi četrte enote odločno nasprotoval, Kulenović pa je vztrajal, da je Bosna in Hercegovina "mini Jugoslavija", brez katere država sploh ne more obstajati. Gavrilović ga je zavrnil, da četrte enote ne bi sprejel niti en odstotek bosanskih Srbov. In če je Kulenović trdil, da brez avtonomne Bosne in Hercegovine tudi ni Jugoslavije, je Gavrilović argumentiral, da Jugoslavije tudi ne bi bilo, če je ne bi držali skupaj Srbi. Na tej točki je Cvetković zaključil razpravo in se zavzel, da se iskanje rešitve prepusti "svoobodno izvoljenim predstavnikom", zaenkrat pa da noče tvegati padca vlade, če bi se še naprej vztrajalo pri definiranju omenjenih problemov.⁹²

Vendar Slovenci niso nameravali odnehati. 14. decembra 1939 je Krek ponovno poskušal prepričati Mačka, naj podpre nadaljnjo reorganizacijo države. Toda Maček nad predlogom ni bil navdušen. Odgovoril je, da je treba poča-

⁹² Djokić, *Elusive Compromise*, str. 236–238.

kati na volitve in da bo naprej odločala skupščina. To bi kar spremenil v ustavotvorno, kar pa se Konstantinoviću po pravni plati ni zdelo izvedljivo.⁹³ Cvetković se je znašel v težkem položaju, saj se je bil prisiljen znotraj Jugoslovanske radikalne zajednice soočati tudi s Stojadinovićevo opozicijo. Da bi obdržal svoj vpliv, se je moral povezovati celo z nekaterimi srbskimi nasprotniki sporazuma z Mačkom, kar je razvidno zlasti iz njegove komplicirane kadrovske kombinatorike v Banovini Hrvaški. Cvetković si je sicer nekaj časa prizadeval iz ozemelj vzhodno od Banovine Hrvaške oblikovati posebno enoto, nekakšno mini "Veliko Srbijo", a je od te zamisli dokončno odstopil oktobra 1940 zaradi napada Italije na Grčijo in širitve vojne na Balkan.⁹⁴

Poleg velikosrbskega intelektualnega jedra, ki ga je podpirala tudi pravoslavna Cerkev, je največjo oviro zamislim o trialistični reorganizaciji države predstavljala muslimanska politična elita. Korošču je januarja 1940 glavni odbor Jugoslovanske radikalne zajednice naložil, da se pogovori s Kulenovićem. Kot je zapisal v pismu knezu Pavlu se je z bosanskim ministrom sestal 26. januarja 1940, ta pa mu je povedal, da odločno nasprotuje razdelitvi države na tri SHS banovine. Zahteval je še četrto, ki bi bila enakopravna ostalim trem – Bosno in Hercegovino. Bil je pripravljen popustiti, da bi se v tej nekoliko povečal srbski element, kar bi dosegli z vključitvijo Užic in še dveh do treh srbskih okrajev. Hkrati pa je zahteval, da se v četrto banovino vključi tudi Sandžak, "da bi se povečalo število muslimanov".⁹⁵

V razpravah o ustanovitvi Banovine Slovenije pa se je pojavil tudi problem hrvaško-slovenske razmejitve. Zanimivo je, da je razpravo o tem prvi sprožil Korošček nekdanji zaveznik, grškokatoliški duhovnik Janko Šimrak, ki je po prevratu ustanovil na Hrvaškem sestrsko stranko slovenskih katoliških narodnjakov (Hrvaško ljudsko stranko). *Slovenec*, ki se je odzval na Šimrakov članek v *Hrvatski straži* z dne 31. avgusta 1939, je njegovo pisanje označil kot znak užaljenosti, ker je prišlo do hrvaško-srbskega sporazuma brez njega. Šimrak je namreč želel še nekoliko razširiti meje Banovine Hrvaške na račun slovenskega ozemlja. Med drugim je utemeljeval, da je Bela Krajina hrvaška dežela, a se je nekako sprijaznil z njeno vključitvijo v Dravsko banovino. Vendar pa je zahteval za hrvaško banovino žumberško občino Radatoviči, medmursko občino Štrigova in upravo železnice iz Bubenjarcev do Karlovca. Koroščevo osrednje glasilo mu ni ostalo dolžno in je zahtevalo, da se Slovencem vrnejo "tri čisto

⁹³ Konstantinović, *Politika*, str. 81–82.

⁹⁴ Krešimir Regan, "Djelovanje Jugoslavenske radikalne zajednice u doba Banovine Hrvatske (1939–1941)," *Studia lexicographica* 1, št. 1 (2007), str. 217–254 (dalje: Regan, "Djelovanje").

⁹⁵ UC, PPP, Koroščevo pismo Pavlu, 28. januar 1940. Prim. Hoptner, *Jugoslavija*, 205. Vsebinsko citiranega pisma je Hoptner opisal zelo slikovito, saj so o pogovoru med Koroščem in Kulenovićem navedeni tudi podatki, ki jih v izvirniku ni najti.

slovenske občine" Trava, Draga in Osilnica ob Kolpi, "ki jih je diktatura odtrgala od Slovenije". *Slovenec* je Šimraku odrekel pravico do Radatovičev, saj "da gorski grkokatoliki ne priznavajo več gosp[oda] Šimraka za svojega voditelja in so mu celo vzeli častno meščanstvo". Poleg tega mu je svetoval, naj se ne spušča v razprave o raznih dokumentih in "znanstveno igrakanje". Tako bi lahko, na primer, ugotovil, "da je ves Gorski Kotar do Delnic etnološko popolnoma slovenski in da tam slovensko še danes govorijo starejši ljudje, dočim so mlajše rodove Hrvati tekom časa pohrvatili".⁹⁶ Da ni šlo zgolj za nedolžno polemiziranje na akademski ravni, se je pokazalo jeseni istega leta, ko so se v Dragi in Osilnici začeli pojavljati glasovi z zahtevo po vrnitvi v Dravsko banovino.⁹⁷

Če je Maček sprva še govoril, da nima nič proti ustanovitvi Banovine Slovenije, se je sčasoma vse bolj kazalo, da mu obstoječe stanje najbolj odgovarja. Medtem ko se je Mačkova moč krepila, je Cvetkovičeva usihala. Toda namesto da bi slednji iskal podpore pri svojem starem mentorju Korošcu, se je od njega še bolj oddaljeval. A čeprav je Maček vztrajno širil trditve, da je Korošec "gotov", se knez Pavle (še) ni želel odreči duhovnikovih uslug.⁹⁸ O tem priča tudi imenovanje Korošca za prosvetnega ministra poleti 1940, čeprav je bilo ta odločitev menda tudi zanj presenetljiva in se za to mesto sprva ni navduševal.⁹⁹ Toda Mačkovi Hrvati so tudi temu imenovanju nasprotovali. Finančni minister Juraj Šutej se je takrat pritoževal, da mora biti minister prosvete Srb, ne pa "Kranjec".¹⁰⁰

Ureditev hrvaškega vprašanja po Cvetković-Mačkovem receptu torej gotovo ni izboljšala napetosti med Zagrebom in Ljubljano, ampak prej nasprotno. To je razbrati tudi iz spominov takratnega vodje uprave Radia Ljubljana, literarnega zgodovinarja Franceta Koblarja:

Hrvatje so si priborili samoupravo, s Slovenci pa so še nadalje v Beogradu odlašali in jih priklepali na centralizem. Pri tem se napetost oziroma nerazpoloženje Hrvatov do Slovencev ni še nič poleglo.

Slovenski pisatelji so februarja 1940 povabili svoje hrvaške kolege v Ljubljano na recital. Prireditev v dramskem gledališču je odlično uspela, poleg bana Natlačena pa je bil v loži tudi osebno Korošec. Na hrvaški strani je bil glavni pobudnik zbliževanja Ilija Jakovljevič, sicer tudi viden Mačkov privrženec, ki

⁹⁶ "Zahteve g. dr. Šimraka," *Slovenec*, 1. 9. 1939, št. 199, str. 2. Prim. Bogataj, *Uprava*, str. 1–2.

⁹⁷ Regan, "Djelovanje", str. 250.

⁹⁸ Konstantinović, *Politika*, str. 140, 198 in 206.

⁹⁹ Kušej, "Dr. Korošec, sporazum s Hrvati", str. 111–112.

¹⁰⁰ Konstantinović, *Politika*, str. 178. Šutej kot Hercegovec morda ni vedel, da je bil slovenski prvak pravzaprav – Štajerc. A ker se je verjetno v svoji ignoranci zgolj posluževal stare pejorativne oznake za Slovence, ki je bila tradicionalno doma zlasti v zagrebških meščanskih krogih, je njegovo nepoznavanje biografije enega ustanovnih očetov Jugoslavije morda za odtonek bolj opravičljivo.

je po prireditvi naslednji dan obiskal Natlačena. Marca istega leta so slovenski pisatelji vrnili obisk in nastopili v Malem gledališču v Zagrebu. V okviru svoje opravne akcije so med drugim tudi romali na Radičev mirogojski grob. Ožja delegacija, v kateri so bili poleg Koblarja še Edvard Kocbek, Oton Župančič in Anton Vodnik, je naslednji dan obiskala bana Šubašića. Po naključju so literati tam srečali tudi Mačka. Koblar mu je čestital za uspeh v njegovi politiki "in ga prosil, naj podpira z vso bratsko dobrohotnostjo in političnim vplivom tudi naše narodne zastopnike v njihovem boju za naše narodne pravice". Maček je bil dobro razpoložen, o političnem položaju se je izrekel pozitivno, pri čemer ni pozabil okrcati Slovencev zaradi njihove domnevne "prevelike popustljivosti" do Beograda. Kljub temu je slovenske pisatelje znal potolažiti z besedami: "Pa to sve će se vama Slovencima samo udesiti!"¹⁰¹

Tudi Korošec je v začetku marca 1940 razlagal ameriškemu poslaniku Arthurju Bliss Laneu, da bo Slovenija kmalu dobila tak status, kot ga ima Banovina Hrvatska. Vendar se je pokazalo, da je bilo takšno gledanje preveč optimistično.¹⁰² Kombinacija vojnih dogajanj, zunanjepolitičnih turbulenc in nacionalističnih trenj v notranji politiki je preprečila nadaljnjo reorganizacijo države. To je postalo še bolj očitno decembra istega leta, ko je slovenska politika s smrtjo Korošca izgubila ključno avtoriteto.¹⁰³ Banovina Slovenija je tako ostala zgolj neizpolnjena želja in še eno od slovenskih razočaranj v državnopravni zgodovini kraljeve Jugoslavije.

¹⁰¹ France Koblar, *Moj obračun* (Ljubljana, 1976), str. 144–145.

¹⁰² Boban, *Maček*, II, str. 264.

¹⁰³ V imenu vlade je imel poslovilni govor Maček, ki je Korošca označil za soustanovitelja države. Pri tem je priznal: "Ko se bo pisala zgodovina sporazuma, tedaj bo treba povedati, da je zelo velika zasluga dr. Korošca, da je do njega prišlo" (Krošelj, "Dr. Korošec, sporazum s Hrvati", str. 113).

Andrej Rahten

**SIDELINING KOROŠEC?
DILEMMAS FACING THE FATHER OF YUGOSLAVIA ON THE
FORMATION OF THE *BANOVINA* OF CROATIA**

SUMMARY

Anton Korošec, leader of the Slovene People's Party, was undoubtedly one of the founding fathers of Yugoslavia. On the one-hundredth anniversary of the establishment of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, it thus seems pertinent to cast more light on Korošec's views about the Yugoslav state legal problem after the creation of *banovina* of Croatia, in 1939.

Korošec changed his attitude towards Yugoslav integralism a number of times. He clearly supported it when the Yugoslav state was formed in 1918, and in 1929, when the dictatorial rule of King Alexander was established. In the 1920s, however, he put himself at the helm of Slovene autonomists and resumed this stance at the beginning of 1930s, when he assessed that the royal dictatorship had failed to achieve its goal. Serving as Minister of the Interior in the Government of Milan Stojadinović between 1935 and 1938, Korošec resorted once again to the time-tested formula of promulgating "national and state unity", in which the Slovenes formally accounted to merely one of the "three tribes of a single nation".

Nevertheless, prioritizing the stability of the state over all else, Korošec continued to live up to his reputation as the founding father of Yugoslavia even under the new regime. Despite relatively poor relations with most Croatian politicians, he knew that certain concessions had to be made to the Croats in terms of the state legal reform. Yet, he made his support conditional on the simultaneous fulfilment of Slovene demands. Stojadinović soon turned out not to be the most suitable man for striking a compromise with the Croats. This must have also been clear to Prince Regent Paul, who then entrusted Korošec with the task of examining all possible options for a constitutional reform. Korošec asked four eminent legal counsels to draw up their opinions for the Prince. The counsels unanimously found no legal impediment to the constitutional change, even during the period of Regency. While performing his mission as a royal mediator, Korošec also established contacts with Ivan Šubašić, who acted as negotiator on behalf of the Croatian political leader Vladko Maček.

Following the fall of the Stojadinović's government in early February 1939 and the appointment of Dragiša Cvetković as the new Prime Minister, the set-

tlement of the Croatian question was officially moved to the top of the government's agenda. Initially, Korošec, then acting the president of the Yugoslav Senate, supported the rapprochement of the Cvetković's government and Maček. Cvetković kept Korošec regularly informed about the course of negotiations. However, being gradually pulled into Maček's line of reasoning, Cvetković reduced his meetings with Korošec to a mere formality. In those days, Maček talked with a deep suspicion in his intimate circles about Korošec; on one occasion, he even described him as a "gangster". In Maček's opinion, the agreement was a matter that rested entirely with the Serbs and Croats, while the Slovenes were of secondary importance. The Yugoslav problem could hence be solved exclusively through a "dualist understanding". Maček's newspapers wrote that the Slovenes had no place intervening in matters that did not concern them directly. They should be satisfied with what they currently had. For Korošec, however, who traditionally steered his policy by tipping the balance between Belgrade and Zagreb, this "dualist" exclusion of the Slovenes was the worst nightmare. It was clear which part of the expected dualist structure – should the latter be created – would ultimately incorporate the Dravska *banovina*.

While Korošec was aware of the talks that Cvetković and Maček held with regard to the drawing up of the agreement, the course of developments indicated that he was not familiar with the contents of the final agreement. It is difficult to ascertain the extent to which this was a result of his decision to refrain from further complicating the negotiations by voicing the Slovene demands. However, it was clear that he would not be ready to abandon his demand on the establishment of *banovina* of Slovenia.

In the autumn of his life, Korošec thus saw history repeat itself as farce. When still in the Vienna Parliament, he relentlessly criticized the dualism of Austria-Hungary and was embittered by the politics of Hungarian government circles in Croatia. And now he was suddenly faced with the possibility of reorganizing Yugoslavia into some kind of the Serbo-Croatian Kingdom, with the only difference that, this time, the Croatian politicians obviously forgot about his merits from the Habsburg era. Having once defended a trialist reform of Austria-Hungary, he was now calling for the formation of three state entities within, of course, much narrower geographical coordinates. Another substantial difference between Greater Austrian trialism and that of Yugoslavia was in that the former was based on the unification of the Slovenes and the Croats, and the latter on their disunion.

The settlement of the Croatian question following the Cvetković-Maček recipe certainly did not help to ease the tensions between Zagreb and Ljubljana; quite on the contrary. But further state reorganization was rendered impossible by a combination of war developments, turbulent foreign politics, and nationalist frictions on the domestic front. This became even more obvious

in December later that same year, when the death of Korošec left the Slovene political leadership without the key authority. The establishment of *banovina* of Slovenia remained an unfulfilled wish and yet another Slovene disappointment in the state legal history of royal Yugoslavia.

Author: **RAHTEN Andrej**

Ph.D., Full Professor, Research Counselor
University of Maribor, Faculty of Arts, Department of History
Koroška cesta 160, SI – 2000 Maribor, Slovenia

Title: **SIDELINING KOROŠEC?**

DILEMMAS FACING THE FATHER OF YUGOSLAVIA ON THE FORMATION OF THE BANOVINA OF CROATIA

Studia Historica Slovenica

Časopis za družboslovne in humanistične študije / *Humanities and Social Studies Review*
Maribor, 18 (2018), No. 3, pp. 845–882, 103 notes, 8 pictures

Category: 1.01 Original scientific paper

Language: Original in Slovene (Abstract in Slovene and English, Summary in English)

Key words: Anton Korošec, Vladko Maček, Pavle Karadordević, Kingdom of Yugoslavia, Banovina Croatia

Abstract: On the basis of archival and memoir sources, the author describes the views of Anton Korošec's leading Slovenian policy on state issues in the time of the Kingdom of Yugoslavia. Korošec's views on the establishment of the Banovina of Croatia in 1939 and, consequently, the dilemmas surrounding the further decentralization of the Yugoslav state, including the possibilities for establishing a similar Slovenian state entity, are evaluated in this context. The author notes that the Banovina of Slovenia remained an unfulfilled demand for Slovenian politics. The combination of military events, foreign political turbulence, and nationalistic frictions in internal politics precluded the further reorganization of the country.